

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ МЕТОДИЧНИЙ КАБІНЕТ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МИСТЕЦТВА І КУЛЬТУРИ

**ЗАГАЛЬНЕ ТА СПЕЦІАЛІЗОВАНЕ ФОРТЕПІАНО
ПРОГРАМА**

Київ РМК 1993

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ МЕТОДИЧНИЙ КАБІНЕТ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
МИСТЕЦТВА І КУЛЬТУРИ

ЗАГАЛЬНЕ ТА СПЕЦІАЛІЗОВАНЕ ФОРТЕПІАНО

ПРОГРАМА

для середніх спеціальних музичних шкіл

Затверджено
Радою Харківського
інституту мистецтв
Протокол № 5 від 29.12.92

Київ РМК 1993

Загальне та спеціалізоване фортепіано. Програма для середніх спеціальних музичних шкіл / Укл. В.І.Приходько. - К.: РМК, 1993. - 60 с.

Укладач В.І.Приходько, канд. мистецтвознавства, доц.

Відповідальний за випуск В.І.Волохонюк

Рецензенти: Т.Н.Хохлова, зав.відділом загального і спеціалізованого фортепіано Харківської середньої спеціальної музичної школи

З.М.Йовенко, професор Київської консерваторії

ПОСИЛОВАЛЬНА ЗАПИСКА

І. ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ЗАГАЛЬНОГО ТА СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО КУРСІВ ФОРТЕПІАНО

Згідно з чинним навчальним планом /наказ Міністерства культури України № 158 від 24.06.92 р./ навчання гри на фортепіано є обов'язковою складовою частиною професійної підготовки учнів, що спеціалізуються у виконавстві на струнних, духових і народних інструментах /загальний курс фортепіано/ чи набувають фаху музикознавців або диригентів хору /спеціалізований курс фортепіано/.

Названі курси розглядаються як неодмінна передумова формування фахівця, який повинен не тільки досконало володіти обраним інструментом, навичками диригування чи теоретичного аналізу, а й бути широко освіченим музикантом, що добре знає нотну літературу, може швидко орієнтуватися у незнайомому матеріалі, має досвід ансамблевої гри, вільно читає з аркуша тощо.

Саме фортепіано - з огляду на його специфіку та можливості - суттєво допоможе виконанню перелічених вимог.

Воно, зокрема, покликано стати засобом активного виконавського /на відміну від пасивного, слухацького/ пізнання музики різних жанрів, форм і художніх напрямів. Цьому має сприяти знайомство як із суто фортепіанним репертуаром, що є одним з найбагатіших у стилістовому відношенні, так і з фортепіанними перекладеннями музики, створеної для різноманітних інструментальних, вокальних і змішаних складів.

Важливо також, що для учнів хорового й теоретичного відділів ця на фортепіано - єдина можливість реалізувати себе у безпосередньому виконавстві, відчутти потребу в інструментальному звукоутворенні.

Щодо учнів оркестрових спеціальностей, то їм курс "Фортепіано" пропонує вкрай необхідне для розвитку музичного мислення "спілкування" із складною багатоголосовою фактурою. Така фактура є несутінною в природі струнних, духових і більшості народних інструментів /виняток становлять акордони і баян/ і, природно, не може бути предметом вивчення у класах з фаху.

Таким чином, курс "Фортепіано" дає учневі змогу вийти за межі, окреслені можливостями фаху, й значно розширити свій музичний світогляд.

Отже, метою роботи у класі загального та спеціалізованого фортепіано слід вважати освоєння інструмента в обсязі, достатньому для того, щоб він став для учня засобом широкого ознайомлення з потною літературою, стимулом до вільного музикування і, зрештою, допоміжним, але важливим чинником розкриття творчих можливостей майбутнього музиканта-фахівця.

Таке трактування ролі фортепіано у процесі художнього виховання учня-непідлітка обумовлює відповідні особливості осмислення навчально-методичних завдань /що певною мірою відрізняються від подібних у курсі спеціального фортепіано/.

З огляду на згадані особливості визначаються:

- обсяг і форми занять;
- облік успішності;
- основні напрями роботи;
- навчальний реперт ар.

Конкретизація названих моментів розкриває зміст наступних розділів програми. Крім того, тут подані розділи "Рекомендована нотна література" та "Рекомендована методична література".

Визначимо, що хоча курси загального та спеціалізованого фортепіано відрізняються за обсягом і змістом вимог, вони мають принципово спільну спрямованість та форми роботи, у ході якої вирішуються майже ідентичні навчально-творчі завдання. Тому видається доцільним названі курси розглядати в єдиному комплексі. Деякі розбіжності методичних підходів, пов'язані з різною фаховою орієнтацією учнів, вивітлюватимуться у процесі викладу.

II. ОБСЯГ І ФОРМИ РОБОТИ

Загальний курс "Фортепіано" розраховано на II роки навчання для учнів усіх спеціальностей. Тижневе навантаження учнів протягом усіх років навчання становить I годину.

Спеціалізований курс "Фортепіано" розраховано на II роки навчання для учнів хорового відділу та на 4 /або 3/ роки навчання для учнів теоретичного відділу, спеціалізація яких починається з 8-го або 9-го класу. Тижневе навантаження учнів хорового й теоретичного відділів впродовж усіх років навчання становить 2 години.

Основною формою роботи у класі загального та спеціалізованого фортепіано є індивідуальні заняття педагога з учнем.

Для учнів молодших /I-4-х/ класів хорового відділу, що мешкають в інтернаті, передбачені репетиторські години з розрахунку 2 години на тиждень на одного учня.

З метою активізації навчального процесу можливе також використання інших форм занять. Серед них можна рекомендувати:

відведення частини уроку для спільних занять двох учнів, що дає змогу звернутися до ансамблевих форм музикування й сприяє вихованню навичок слухового контролю;

тематичні класні збори, де поєднуються елементи концерту /виконання учнями творів, пов'язаних певною тематичною ознакою/ та співбесіди /анотація творів, обговорення виконання/;

уроки-конкурси з читання з аркуша, виконання самостійно вивчених творів тощо.

Допоміжні форми роботи не є обов'язковими і обираються педагогом за його вибором. Вони повинні відповідати вимогам доцільності, ефективності, використовуватися з урахуванням індивідуальності учня та гармонійно поєднуватися з основною формою роботи.

Чільне місце в заняттях у класі загального та спеціалізованого фортепіано посідає практична робота над музичними творами, в процесі якої відбувається вирішення двох взаємопов'язаних завдань: оволодіння необхідними виконавськими навичками та наочне знайомство з музичною літературою.

Зважаючи на освітній характер курсу, бажано суміщати таку роботу із системним слуханням музики, яке має доповнювати уявлення учня про жанрову й стилісову приналежність творів, що на той час вивчаються у класі. Обсяг роботи та її форми /показ викладача за інструментом, використання платівок чи магнітофонного запису/ плануються за вибором учителя і можуть бути суто індивідуальними.

Відповідальним завданням педагога є надання допомоги учнові в організації домашніх занять.

Враховуючи обмежену кількість часу, відведеного навчальним планом на заняття у класі, вкрай важливо забезпечити високу результативність домашньої роботи. З цією метою педагог повинен ознайомитися із загальним розкладом занять й визначити оптимальний режим такої роботи, враховуючи завантаженість та реальні можливості учня.

Слід виходити з того, що плідна робота учня можлива лише за умови чіткого формулювання педагогом домашніх завдань.

Основні вимоги до таких завдань – їх конкретність, послідовність /рух від простого до складнішого/ та безсумнісна можливість виконання.

Багато, щоб учень брав участь у визначенні домашнього завдання – це забезпечить свідоме та зацікавлене ставлення до нього.

Основним змістом домашньої роботи є закріплення набутих у класі знань і навичок. Виняток становлять спеціальні творчі завдання /гра на слух, композування вирав, спроби імпровізації та ін./, виконання яких має стимулювати ініціативність учня.

III. ОБЛІК УСПІШНОСТІ

Форми, зміст і періодичність обліку успішності визначаються змістом занять й повинні відповідати їх певним етапам.

Основною формою контролю за успішністю учня є іспит, що згідно з чинним навчальним планом повинен проводитися наприкінці другого півріччя кожного навчального року.

Особливо відповідальними є іспити у 4-му, 8-му /конкурсних/, 10-му /передвипускному/ та 11-му /випускному/ класах: їх слід розглядати як підсумковий показник результатів роботи не тільки за поточний навчальний рік, а й за відповідний кількарічний період.

Програми іспитів належить компокувати таким чином, аби найповніше розкрити можливості учня й стан його професійної підготовки на момент проведення іспиту.

З метою підведення підсумків першого півріччя можна використовувати інші форми навчальної звітності, які обираються за розсудом педагогічного колективу /академічні концерти, контрольні уроки тощо/. Обсяг вимог при цьому визначається довільно.

Основним змістом іспиту /академічного концерту, контрольного уроку/ є виконання учнем музичних творів. Кількість, жанрові ознаки та складність творів повинні відповідати вимогам певного етапу навчання.

Багато виключення до програми різнопланових композицій, що репрезентували б різні жанри та стилі. Починаючи з 2-го класу, рекомендується введення до програм ансамблевих творів.

Ансамблевий твір найчастіше виконується з нот, сольні – напам'ять. Однак, якщо педагог вважатиме це за доцільне, один із сольних творів може виконуватися з нот за умови, що його буде обрано комісією з числа двох-трьох опрацьованих у класі та поданих до вибору п"ес. Таку форму звітності, що уможливило збільшення обсягу засвоєного музичного матеріалу, рекомендується використовувати у першому півріччі /у контексті тематичного вечора, контрольного уроку, конкурсу та ін./.

До екзаменаційної програми, як правило, мають входити поліфонічний твір, твір великої форми, п"еса /чи етюд/ і ансамблева композиція.

Від наведеної моделі програми допускаються обґрунтовані відхилення: у програмах 1-го та 2-го класів замість поліфонії та твору великої форми можуть бути п"еси з відповідними ознаками; до програм учнів 3-го класу в окремих випадках /у разі ускладнень з освоєнням великої форми/ доречно включити додаткову п"есу з активним драматургічним розвитком; програми учнів старших класів можуть бути розширені за рахунок внесення до них тих чи інших доповнень тощо. Подібні корекції моделі екзаменаційних програм обговорюють й затверджують на засіданнях педагогічного колективу.

До складу екзаменаційної програми повинні також, як правило, входити етюд чи п"еса, що характеризується етюдним типом викладу, рухливим темпом і достатнім рівнем складності. Ця вимога є обов'язковою для іспитових програм 4-го, 8-го /конкурсних/ та 10-го /передвипускного/ класів; у програму іспиту 11-го /випускного/ класу багато включити п"есу з різнохарактерними епізодами, у тому числі у швидкому русі. У програмах іспитів інших класів етюд чи рухлива п"еса можуть бути відсутніми тоді, коли педагог вважатиме за доцільне винести на іспит фортепіанну мініатюру кантленного, сонорно-колеристичного, вокально-декламційного чи іншого характеру.

Обсяг залікових вимог /з окрема, рівень складності програми, що має виконуватися/ визначається педагогом, який виходить з особливостей певного етапу навчання, характеру спеціалізації /загальний чи спеціалізований курс "Фортепіано"/ та індивідуальних можливостей учня. Орієнтовний рівень вимог подано у наступних розділах програми.

Крім виконання музичних творів, учень має бути готовий продемонструвати:

I/ уміння грамотно розповісти про один з виконаних творів /твір обирається комісією/;

2/ уміння читати з аркуша /пропонується нескладний для учня нотний матеріал, переважно у повільному чи помірному темпі, з невеликою кількістю знаків альтерації та простою фактурою, для учнів молодших класів – один рядок/;

3/ знання справжованих протигом півріччя гам, арпеджіо, акордів, кадансових зворотів.

Згідно з рішенням педагогічного колективу, згадані додаткові форми звітності можуть поєднуватися з виконанням програми або проводитися в інший день. Можливо проведення їх з використанням елементів гри /для учнів молодших класів/ чи у формі конкурсу.

З метою стимулювання зацікавленості учнів і надання роботі творчого характеру бажано проведення щорічного звітного концерту, в якому повинні брати участь учні, що працюють найуспішніше.

Виводячи річну оцінку, педагог повинен враховувати як результати іспиту, так і підсумки першого півріччя /успішність виступу учня на академічному концерті чи контрольному уроці/, а також його участь у класних зборах, конкурсах, ставлення до занять, обсяги та якість роботи.

IV. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ РОБОТИ: ЗМІСТ І ВИСОТИ

Завданнями та специфікою загального та спеціалізованого курсів "Фортепіано" у середніх спеціальних музичних школах визначаються основні напрямки роботи в класі.

Слід пам'ятати, що такі напрямки можна виділити лише умовно: у практичному функціонуванні вони виступають як взаємопов'язані складові частини цілісного навчального процесу.

Згідно із загальнозвживаним принципом періодизації навчального процесу та термінами проведення конкурсних іспитів /у 4-му та 8-му класах/, нагально-методичні завдання й відповідні залікові вимоги з усіх напрямків роботи подаються у програмі з їх розподілом на три етапи: молодші класи /I-4-ті/, середні /5-8-мі/, старші /9-II-ті/.

Такий порядок викладу має забезпечити поєднання достатньої визначеності й сталості підсумкових вимог з можливістю здійснювати у разі необхідності певний перерозподіл навчальних завдань у межах того чи іншого етапу, творчо формувати навчальний процес, виходячи з індивідуальних можливостей кожного учня.

ТЕХНІЧНА РОБОТА

I. Загальні положення

За роки навчання учень має налагодити вільний контакт з інструментом: добре орієнтуватися в його можливостях, відчувати специфіку звучання, здійснити пластичне освоєння клавіатури, педалей.

Одними з першочергових і вкрай важливих завдань є постановка піаністичного апарату, досягнення потрібної м'язової гнучкості та свободи, міцності й рухливості пальців, скоординованості виконавських рухів.

Працюючи над постановкою виконавського апарату учня, педагог повинен враховувати особливості такої постановки на специнструменті та відсутність будь-якого інструментально-виконавського досвіду в учнів хорового відділу. /Зазначимо, що, оскільки спеціалізація на теоретичному відділі починається з 8-го чи 9-го класу, питання постановки рук в учнів цього відділу вирішується в межах курсів загального чи спеціального фортепіано/.

Так, необхідно зважати на фіксованість зап'ястків у баяністів, недостатньо розвинену рухливість пальців у виконавців на духових /особливо мідних/ інструментах, специфічне положення та жорстку спеціалізацію рук у виконавців на струнних /як симфонічних, так і народних/ інструментах. Практично у всіх учнів-непіаністів спостерігається помітне відставання у розвитку лівої руки та недостатня гнучкість /так звана "розтяжка"/ пальців.

Оскільки подібні особливості стають на заваді оволодінню технікою гри на фортепіано, учитель повинен дбати про усунення недоліків й розвиток відповідних властивостей виконавського апарату. При цьому необхідно ставитися до цієї проблеми з великою обережністю та відповідальністю, щоб не тільки не зашкодити, а й сприяти успішній технічній роботі учня у класі з фаху.

У процесі технічної роботи необхідно також добре засвоїти основні прийоми гри на фортепіано, відпрацювати загальнозвживані піаністичні формули /пасажі, арпеджіо, подвійні ноти, акордові ланцюжки тощо/, ознайомитись з найпоширенішими різновидами фортепіанної фактури.

Важливою складовою частиною технічної роботи слід вважати засвоєння учнем певних аплікатурних принципів, що мають у подальшому забезпечити достатню свободу в оволодінні музичним матеріалом.

Досить актуальним є завдання прищепити учневі смак до чіткої, якісної гри у рухливих етапах, забезпечити необхідну для такої гри

вправність й витривалість виконавського апарату. З метою досягнення відповідних результатів необхідно систематично опрацьовувати гамми /що є до того ж дійовим засобом засвоєння ладотональних орієнтирів/, вправи та етюди.

Однак на відміну від спеціального фортепіано, у загальному та спеціалізованому курсах "Фортепіано" технічна робота має бути спрямована в основному не на досягнення найвищого рівня віртуозності, а на набуття таких навичок, що могли б забезпечити вільне /як на можливість/ учня/ володіння інструментом.

З цієї причини завдання освоєння швидких темпів і подолання піаністичних надтруднощів у контексті згаданих курсів відотуляють на другий план. Першорядного значення набувають уміння учня використовувати технічну оснащеність як засіб, що сприяє знайомству з новим матеріалом, здатність долати перешкоди технічного рівня на шляху до змістовності твору, впевнено почувати себе як у академічній роботі, так і в ситуації вільного музикування.

Виходячи з названих пріоритетів, доцільно впроваджувати у технічну роботу аналітичні методи, що мають забезпечити її більшу продуктивність.

Важливо прищепити учневі сталу навичку аналізувати будову складних музичних структур /пасажів, інтервальних і акордових ланцюжків тощо/, знаходячи в них елементарні ланки-складові. Слід також виховати в учня уміння відшукувати у творах, що вивчаються, матеріал для підготовчих вправ і доречно використовувати його.

Необхідною передумовою успішної роботи є широке трактування поняття "фортепіанна техніка", що не обмежувалося б важливими, але аж ніяк не самодостатніми категоріями швидкості, сили та витривалості. Поряд із вправами, які мають сприяти розвиткові названих властивостей, постійне місце повинні займати вправи з техніки звукоутворення, артикуляції, педалізації тощо. Учитель повинен подбати про те, щоб учень чітко усвідомив: успішна технічна робота можлива лише за умови активного слухового контролю за якістю звучання.

Обсяг вимог і форми обліку технічної роботи мають відповідати особливостям певного періоду навчання та конкретизуватися з урахуванням індивідуальних можливостей учня, а також специфіки його фаху.

2. Орієнтовний обсяг вимог

Молодші класи /1-4-ті/

Технічній роботі має передувати ознайомлення учня з будовою та можливостями інструмента.

Слід дати уявлення учневі про характер звучання фортепіано у різних регістрах, швидкість згасання звуків, динамічний діапазон, консонантні та дисонантні співзвуччя, основні функції педалей та ін.

Протягом перших років навчання необхідно доповнити цю інформацію відомостями про особливості фортепіанної механіки, що дає можливість виконувати певні прийоми гри /репетиції, тралі, гліссандо, обертонові "флажолети" тощо/. Учень повинен також мати уявлення про принципи взаємодії клавіатури та обсяг педалей.

За роки навчання у молодших класах необхідно провести основну роботу з постановки виконавського апарату. Метою такої роботи є налагодження впевненого пластичного контакту з інструментом і приведення апарату у стан готовності до виконання різноманітних техніко-художніх завдань.

Серед основних вимог до постановки апарату – надання рукам правильного положення, забезпечення достатньої міцності та активності пальців, гнучкості зал"ястку, абсолютної свободи усієї руки, набуття уміння користуватися її вагою.

Однією з передумов успішної роботи з постановки апарату є усвідомлення учнем тих відмінностей, що існують між положенням рук на фортепіано та їх постановкою на інструменті з фаху. Учитель повинен пояснити суть й причини таких відмінностей, вказати на засоби пристосування до особливостей фортепіанної клавіатури, знайти музичний матеріал, який дає змогу розвинути необхідні властивості рук.

Роботу з постановки рук рекомендується починати з гри окремих звуків і найкоротших мелодичних ланок прийомом *non legato*. Почавши з 3-го пальця, до роботи залучають послідовно 2-й, 4-й, 5-й та 1-й пальці. Поступово завдання ускладнюється введенням дво-п"яти-клавішних мотивів, що мають виконуватися *legato*, згодом багатозвучних одноголосних структур, що вимагають підслання першого пальця.

Працюючи над постановкою апарату, слід приділяти серйозну увагу положенню руки при виконанні інтервалів, акордів, пошукам оптимальної амплітуди рухів під час переносів, "стрибків" тощо.

Слід також систематично працювати над активізацією лівої руки, яка у більшості учнів є значно менш гнучкою та рухливою, ніж права. Тут можуть стати у нагоді як спеціальні вправи, так і етюди й п'єси, написані для однієї лівої руки або такі, де основний матеріал викладено у партії лівої руки /див. у розділі "Рекомендована нотна література" № 14, 50, 54, 90, 243/.

За умови успішної роботи з постановки кожної руки окремо, з першого року навчання слід активно працювати над виробленням навичок до взаємодії обох рук.

Розпочавши таку роботу з найпростішого /передача окремих нот одноголосного випаду до лівої руки, виконання мелодії з чергуванням рук, використання найпростіших акордів – витриманих звуків, інтервалів/, учень має перейти до складніших варіантів /ріномантні типи акордів, підголоси, мелодія у партії лівої руки/ з тим, щоб до завершення першого етапу навчання /4-й клас/ він зміг виконати повноцінний поліфонічний твір, етюд з одночасним рухом у партіях обох рук, п'єсу з моментами складної координації тощо.

Водночас з постановкою піаністичного апарату засвоюються основні прийоми гри на фортепіано: *legato, non legato, staccato*. Важливо, щоб в уяві учня такі прийоми пов'язувалися з певним образно-колеристичним забарвленням, причому кожен прийом повинен трактуватися як такий, що має кілька якісних градусів /"гостре", "важке", "зле" чи "легке", "жартівливе", "граціозне" *staccato*; "мільне", "в'язке" чи "ніжне", "прозоре" *legato* тощо/.

Опрацюючи згадані основні прийоми гри, учень повинен протягом перших років навчання ознайомитись зі складнішими формулами фортепіанної техніки: з найпростішими випадками використання *martellato, arpeggiato*, ренотції. Обсяги подібного матеріалу та час його введення до роботи визначаються педагогом відповідно до можливостей учня.

На особливу увагу заслуговує прийом виконання двох голосів однією рукою. Цей прийом, що дає можливість інтерпретувати твори з досить складною багатоголоскою фактурою, в його найлегших варіантах /утриманий звук, підкреслення одного з двох чи трьох одночасно взятих звуків/ рекомендується опрацьовувати з першого року навчання.

Поступово ускладнюючи матеріал, необхідно домагатися виразного виконання двох голосів однією рукою /голос з подвоєнням, підголоском, репліки музичного "діалогу" тощо/.

Засвоюючи основні прийоми гри на фортепіано, учень повинен паралельно відпрацьовувати виконання типових піаністичних формул: ритмічних пунктирів, коротких лапідажків подвійних нот, найчастіше вживаних груп акордів /кадансів та ін./, октав /у мінімальному обсязі/, найпростіших мелізмів /форшлагів, мордентів, коротких трелей/.

Освоєння педалей рекомендується починати з другого року навчання /в окремих випадках – за умови успішної роботи – у другому півріччі 1-го класу/.

Використання педалей під час виконання музичних творів має передувати опрацювання спеціальних вправ з техніки педалізації: вживання прямої та непрямої /російський відповідник – "залаздяющая"/ педалей, напівпедалі. Учень повинен мати уявлення про механізм дії правої та лівої педалей, про їх функції /зокрема колористичну/, а також про взаємозв'язок педалізації з реєструванням, динамікою, артикуляцією й типом випаду музичного матеріалу.

З другого року навчання починається вивчення гам, що мають розглядатися як засіб засвоєння ладотональних орієнтирів, загальних аппікатурних принципів, а також як зручний матеріал, що дає змогу здійснювати необхідний технічний тренінг.

Згідно з рекомендаціями сучасних методистів, порядок засвоєння гам може бути орієнтований не на кварто-квінтові тональні зв'язки, а на спільні аппікатурні принципи певних груп гам. При цьому має місце зіставлення не паралельних, а одноіменних мажора та мінора: До мажор – до мінор, Соль мажор – соль мінор та ін.

Такий підхід до вивчення гам має значні переваги. Він дає змогу: а/ швидше та міцніше запам'ятати правильну аппікатуру; б/ краще відчувати емоційні, колористичні та функціональні відмінності мажору та мінору /див. про це у № 7 розділу "Рекомендована методична література".

Обсяг вимог з виконання гам протягом перших двох років їх студювання може бути довільним, таким, що враховує можливості учня, індивідуальний темп його технічного розвитку.

До закінчення 4-го класу /як загального, так і спеціалізованого курсів "Фортепіано"/ учні повинні ознайомитись з гамми, що починаються від білих клавішів: До мажор – до мінор, Соль мажор – соль мінор, Ре мажор – ре мінор, Ля мажор – ля мінор, Мі мажор – мі мінор /виконуються так званою "аппікатурою До"/. Учні, які успішно працюють, можуть освоїти аппікатуру гам Фа мажор – фа мінор та Сі мажор – сі мінор.

Учні 4-го класу /загальне фортепіано/ мають виконувати гами у таких видах: мажорні гами – прямий рух на 4 октави обома руками, короткі арпеджіо – 4 октави обома руками, довгі арпеджіо – 4 октави кожною ру-

кою окремо, трезвучні акорди – 4 октави кожною рукою окремо та 2 октави обома руками; мінорні гамми – прямий рух на 4 октави кожною рукою окремо і на 2 октави обома руками, короткі й довгі арпеджіо, акорди – 4 октави кожною рукою окремо та 2 октави обома руками. Хроматична гамма виконується на 4 октави кожною рукою окремо та на 2 октави обома руками. Рекомендується також вивчення автентичного кадансу у найпростішому викладі – однією чи обома руками.

Для курсу спеціалізованого фортепіано, який має більшу кількість навчальних годин, передбачається деяке збільшення обсягу вимог; мажорні та мінорні гамми у прямому русі, короткі й довгі арпеджіо, трезвучні акорди, хроматичну гамму слід виконувати на 4 октави обома руками. Передбачається також ознайомлення з гаммами Фа мажор – фа мінор і Сі мажор – сі мінор.

Рівень засвоєння гам перевіряється двічі на рік. Конкретний термін і форми такої перевірки затверджуються ухвалою педагогічного колективу.

З перших років навчання учитель повинен виховувати в учня свідоме, зацікавлене ставлення до технічної роботи. Працюючи з найпростішим матеріалом, слід подбати про становлення навички аналізувати технічні труднощі /виділяючи, наприклад, елементарні ланки у складному для учня пасажі, знаходячи більш владу аплікатуру, тощо/, промовити "методом накопичення", узагальювати подібні випадки.

Звичайною формою роботи має стати для учня складання вправ з матеріалу п'єси, що вивчається, та використання їх у щоденному тренінгу. Спочатку учень лише стежить за складанням вправ, що його здійснює учитель /важливо при цьому пояснити учневі, чому обирається той чи інший матеріал/, а починаючи з 2-го класу, виконує таку роботу під керівництвом педагога, згодом – самостійно.

Закінчуючи 4-й клас, учень повинен уміти визначити складні у технічному плані епізоди п'єси й запропонувати прості вправи, що полегшили б подолання труднощів.

Основним матеріалом технічної роботи повинні бути гамми, етюди, а також п'єси, що мають етюдний тип викладу, виконуються у рухливому темпі й за рівнем складності відповідають вимогам того чи іншого періоду навчання.

Найважливішим критерієм добору такого матеріалу має бути навчально-методична доцільність. Обираючи вправу, етюд чи п'єсу, вчитель повинен чітко усвідомлювати, який результат буде забезпечено їх використанням /знайомство з новим технічним прийомом, розвиток певних властивостей апарату чи усунення якогось недоліку/.

Слід подбати також про те, щоб технічний матеріал не був позбавлений для учня певної привабливості. Бажано використовувати у роботі вправи та етюди, що базуються на досить виразній інтонаційній основі й можуть сприяти не тільки технічному, а й загальному музичному розвитку дитини. З цієї метою допускається включення до екзаменаційних програм, замість обов'язкового етюду, рухливої п'єси, яка була б досить цікавою з художнього боку та одночасно репрезентувала певний рівень технічної підготовки учня /див. зразки екзаменаційних програм у розділі "Навчальний репертуар"/.

Протягом навчального року учень повинен освоїти щонайменше 3 етюди, причому один з них /або п'єса відповідного характеру/ має бути представлений у програмі іспиту або академічного концерту чи контрольного уроку.

Середні класи /5–8-мі/

Технічна робота у середніх класах значною мірою має бути присвячена закріпленню та удосконаленню навичок, набутих протягом перших чотирьох років навчання.

Не зважаючи на те, що основні завдання з постановки виконавського апарату повинні бути виконані у початкових класах, слід продовжувати роботу в цьому напрямку, звертаючи особливу увагу на ті моменти, що потребують коригування.

З метою усталення набутих навичок використовуються етюди та вправи, в яких освоєні вже прийоми гри подані у досить значному /як на можливості учня/ обсязі. До навчальних планів включаються також твори, де відповідні технічні формули повинні виконуватися у швидких темпах, потребуючи більшої виконавської сили й витривалості.

Важливим завданням є подальша диференціація виконавських прийомів: навчальний матеріал добирається таким чином, щоб учень опанував різні акценти, штрихи, відчув якісні відмінності різних типів *legato*, *staccato*, *portamento* тощо.

До роботи береться матеріал, що містить у собі складніші варіанти знайомих учневі технічних прийомів: далекі "стрибки", репетиції на чорних клавішах, *martellato* у різноманітному викладі.

Відшліфовується виконання мелізмів /чіткий мордент, точне групетто, рівна трель з гнучким переходом до нахльоту тощо/. Учень має ознайомитись також з найпростішими варіантами поєднання мелізмів /ланцюжки трелей, що починаються від різних звуків, комплекси з форшлага та

трелі, гурлетто й трелі. Частіше використовується матеріал, у якому мелізми зустрічаються у партії лівої руки /див., наприклад, № 245 у розділі "Рекомендована нотна література"/.

Слід продовжувати знайомити учня з новими для нього технічними прийомами: грез через руку /так звана "третя рука"/, тремоло, найпростішим випадком використання міссандо. Ці досить складні піаністичні прийоми використовуються у мінімальних обсягах, виступаючи як центральні у технічному відношенні епізоди, що мають концентрувати на собі увагу та зусилля учня.

Плануючи з учнями хорového відділу, вчитель має приділити особливу увагу розвитку техніки виконання двоголосної фактури однією рукою: вивчення володіння цим прийомом значно полегшить у подальшому освоєння учнем курсу читання партитур.

Продовжується освоєння техніки педалізації. Крім різних випадків використання прямої й непрямої педалі, слід ознайомити учня з такими прийомами, як повільне зняття педалі та педальне тремоло.

Учень повинен також добре розрізняти педаль за її глибиною /повна, напівпедаль, чвертьпедаль/ та вміти використовувати відповідні педальні градації. У разі необхідності він також має бути готовий до застосування лівої педалі, користуючись її дією з фундацією правої педалі.

Скільки у навчальних програмах середніх класів з'являються твори, написані у складних тональностях з великою кількістю знаків, перед учнем постає завдання оволодіти так зване "чорне поле", тобто навчитися вільно орієнтуватися у матеріалі з великою кількістю чорних клавішів.

Для вирішення цієї проблеми використовуються спеціально складені вправи /починаючи з найкоротших, три-п'ятизвучних/ й добирається відповідні етюди /див., наприклад, № 236, 239, 246 розділу "Рекомендована нотна література"/.

Вільній орієнтації учня у "чорному полі" допоможе й засвоєння відповідних гам. Роботу над ними рекомендується продовжувати згідно зі згаданим алікатурним прикладом: закріплюється знання алікатури "До" /гами До-до, Соль-соль, Ре-ре, Мі-мі/, а також гам Фа мажор і фа мінор. Сі мажор і сі мінор. Учень знайомиться з алікатурою гам, що починаються від чорних клавішів: детально вивчається мажорні гами, однойменні мінорні гами подаються у мінімальних обсягах.

Плануючи процес засвоєння гам у середніх класах, педагог має можливість коригувати його темпи й конкретний зміст, орієнтуючись на характер спеціалізації та індивідуальні особливості учня. Однак при цьому слід враховувати, що до закінчення восьмого класу учень повинен оволодіти названими видами гам, які мають виконуватися обома руками на 4 октави.

Загальне фортепіано

Прямий рух /мажор і мінор/
зустрічний /мажор/
хроматична гама /у прямому русі/

короткі арпеджіо /у прямому русі/
довгі арпеджіо /у прямому русі/
чотиризвучні акорди /у прямому русі, можуть виконуватися на 4 октави однією рукою чи 2 октави обома руками/

Спеціалізоване фортепіано

Прямий рух /мажор і мінор/
зустрічний /мажор і мінор/
хроматична гама /у прямому та зустрічному русі/

короткі арпеджіо /у прямому й зустрічному русі/
довгі арпеджіо /у прямому і зустрічному русі/
чотиризвучні акорди /у прямому русі, обома руками на 4 октави, як виняток - на 2 октави/

Темп виконання гам має бути досить рухливим, але найпершою вимогою, яка по суті являє собою критерій при обранні темпу, є чітке та якісне звучання.

Старші класи /9-11-ті/

У процесі технічної роботи у старших класах планомірно збільшуються обсяги технічно складного матеріалу: опрацьовуються вправи з секвентною будовою, досить розгорнуті етюди. Така концентрація труднощів повинна підготувати учня до виконання масштабних творів, що висувають відносно високі вимоги до майстерності й витривалості виконавця /багатоголосні поліфонічні твори, сонати, складні за викладом варіації, п'єси тощо/.

Продовжується відпрацювання різноманітних технічних формул - насажів, подвійних нот, акордів, октав, фігурацій. При цьому передбачається поступове ускладнення таких формул і підвищення вимог до якості їх виконання /урізноманітнення засобів артикуляції, розширення динамічної амплітуди, збільшення темпів/.

Систематизуючи уявлення учня про алікатурні принципи, бажано розглянути найпоширеніші варіанти перерозподілу музичного матеріалу між партіями двох рук, а також /у разі необхідності/ деяких обгрунтованих фактурних змін.

З метою установлення алікатурних навичок і впевненої орієнтації у тснальностях продовжується опрацювання гам.

Підвищення рівня вимог має стосуватися в основному якісного аспекту виконання /темп, рівність, виразність інтонування/.

У разі успішної роботи в цьому напрямку можна дещо розширити коло вже освоєних видів гам: корисно ознайомити учня з арпеджіо на основі D7 та зм.7, опанувати виконання хроматичної та мінорних гам у зустрічному русі /загальне фортепіано/, спробувати грати гами у терцію та сексту /прямий рух/. Опанування названих видів може бути рекомендовано більшості учнів хорового відділу й кращим учням, які проходять курс загального фортепіано.

Зазначимо, що з 9-го /іноді з 8-го/ класу проводиться заняття з курсу спеціалізованого фортепіано з учнями теоретичного відділу, більшість з яких у минулому навчалися як піаністи. Виходячи з цього, слід забезпечити індивідуальний підхід до роботи з учителям названого відділу, підтримуючи високий рівень вимог до їх технічної осначеності. Зокрема, опрацюючи гами, учні, що навчалися по класу спеціального фортепіано, мають виконувати усі згадані види у зустрічному русі яскраво, у швидкому темпі; до цього бажано додати II видів арпеджіо, гами у терцію, сексту, дециму, прямий рух октавами.

Матеріалом технічної роботи мають бути також різноманітні вправи /значну частину яких учень повинен скласти самостійно/ та етапи достатнього рівня складності.

Поряд з традиційними етюдами, спрямованими головним чином на розвиток сили, гнучкості та рухливості рук, ширше використовується навчальний матеріал, вивчення якого має змогу опанувати різноманітними прийомами артикуляції /див., наприклад, № 244 у розділі "Рекомендована нотна література"/, складними ритмічними формулами /№ 239, 241/, відслідковувати мелізми /№ 245/, ознайомитись з новими технічними засобами /№ 230, 234/.

Поряд із вправами та інструктивними етюдами, у старших класах рекомендується також широке застосування п'єс, у яких етюдний тип викладу, швидкий темп і відповідний рівень складності обумовлюється образно-естетичним змістом. Такі п'єси, що їх інтерпретація вимагає від учня виконання не тільки технічних, а й досить цікавих художніх завдань, можуть з успіхом включатися до екзаменаційних програм.

Працюючи з учнями старших класів, слід докласти зусиль до формування в них навички розглядати суто технічні моменти виконання музичного твору у контексті певного стилю /до таких моментів належать, наприклад, темпові параметри, принципи організації мелізмів у часі, характер артикулювання тощо/.

На закінчення слід підкреслити, що технічна робота взагалі /у старших класах зокрема/ повинна бути підпорядкована виконанню художніх завдань. Засвоєння певної кількості технічних прийомів, уміння

грати у швидких темпах і долати труднощі викладу є не кінцевою метою такої роботи, а лише передумовою творчого освоєння музичного матеріалу.

Отже, надзавданням технічної роботи /що слід розуміти як комплекс різноманітних навчально-методичних заходів/ є формування вміння вільно використовувати набуті навички з метою виконання тих художніх завдань, що містять у собі музичний твір.

Саме таке розуміння сутності технічної роботи та певне її спрямування сприятиме успішному піаністичному розвитку учня.

ОСВОЄННЯ НОТНОЇ ЛЕКСИКИ

I. Загальні положення

Виховання навички точного й осмисленого читання нотного тексту є важливою складовою частиною професійної підготовки музиканта-фахівця. Достатня обізнаність із принципами нотного запису має розглядатися як невідмінна передумова тієї свободи судилкування виконавця в музичному творі, що допомагає йому відтворити у звучанні зміст, зафіксований композитором на нотному папері.

Основними завданнями відповідного напрямку роботи є, по-перше, набуття учнем необхідного обсягу знань щодо засобів нотного запису, по-друге, утвердження в його свідомості уявлень про нотний запис як про певну лексичну систему, що покликана бути графічним відповідником музичної мови.

Продовжуючи аналогію, зазначимо, що нотний знак чи група знаків може розглядатися, умовно кажучи, як музична лексема, тобто "слово-тип, структурний елемент мови; словникова одиниця з усіма її формами й значеннями в різних контекстах" /Словник іноземних слів. - К., 1977. - С.389/.

Спрацюючись на наведену аналогію, педагог може не тільки розкрити основні значення таких "лексем" /знаків нотного запису/, а й сформулювати сталі уявлення учня про тісний взаємозв'язок і взаємозалежність зафіксованих у нотах елементів музичної мови та про необхідність трактувати такі нотні знаки, виходячи з контексту твору.

Уміння розбиратися у нотних текстах учні набувають головним чином у ході практичної роботи над музичним матеріалом.

Однак процес такого накопичення необхідних відомостей не може бути визнаний самодостатнім. Він потребує деяких узагальнень, що допоможуть учневі краще засвоїти основні принципи нотного запису. Тому слід,

використовуючи музичний матеріал, що вивчається /та повертається у разі потреби до вивченого раніше/, систематизувати відповідну інформацію.

Така систематизація доречна щодо засобів фіксації звуковисотності /розташування на нотних станах, ключі, знаки альтерації/, музичного часу /метр, ритмічні структури, визначення темпів, агогіка/, динамічних градаций, артикуляції, педалі, тембральних, образно-емоційних та інших характеристик твору.

У процесі вивчення нотної лексики педагог повинен виховати в учня уважне ставлення до "допоміжних" знаків /позначення алікатури, штрихів, динамічних знаків тощо/, які відіграють значну роль у реалізації виконавського задуму.

Надзвичайно важливо навчити учня орієнтуватися у будові музичної мови /речень, фраз, мотивів/ і розвинути смак до осмисленого, виразного фразування.

Необхідно також домогтися того, щоб учень розрізняв у нотному записі ознаки певних моментів розвитку музичної форми /початок і закінчення частини, розриву, епізоду, кульмінаційна зона, контрастне зіставлення фрагментів, заключний каданс та ін./ і чітко уявляв, яким саме чином, за допомогою яких виконавських засобів він може унаочнити такі ознаки у звучанні.

Зазначимо, що основний обсяг інформації про нотну лексику учень має одержати протягом перших років навчання. У подальшому – з ускладненням навчального репертуару – учень повинен постійно поповнювати список відомих йому знаків і термінів.

Відповідальними завданнями, яке має вирішуватися переважно у середніх і старших класах, є виховання в учня навички трактувати нотну лексику в контексті стилю й жанру, а також індивідуальної манери письма, що притаманна тому чи іншому композитору.

2. Орієнтовний обсяг вимог

Молодші класи /I-4-ті/

Передусім слід ознайомити учня з принципом розташування нот на нотному стані. Важливо подавати відповідну інформацію комплексно, не розриваючи на довгий час освоєння скрипкового та басового ключів.

Протягом чотирьох років навчання учень має ознайомитись із засобами запису всього звуковисотного діапазону /з використанням допоміжних рисок, зміни ключів, позначення *all'ottava* тощо/.

У зв'язку з введенням поняття "тональність" освоюються знаки альтерації /дієз, бемоль, бекар/, розрізняються принципи дії ключових і так званих випадкових знаків.

Учень одержує основні відомості про засоби організації музичного часу та фіксацію таких засобів у нотному тексті.

Формуються уявлення про метр /розмір, такт, метричні опори/. Згодом учень знайомиться із застосуванням змінного розміру /найпростіші сполучення: 2/4 та 3/4, 3/8 і 2/4 тощо/ й з неметризованим /таким, що не поділений на такти/ записом тексту.

Паралельно слід розібратися у системі музичних тривалостей. Коряд з найпростішими /ціла, половина, чверть, восьма/ у практику слід вводити найдрібніші тривалості /від шістнадцятої до шістдесят четвертої/ та непарні групи – тріолі та квінтолі.

Аналізуються найпоширеніші ритмічні формули /серед них – різноманітні "пунктири", смічки/, несладні поліритмічні сполучення /"горизонтальні", де парні та непарні ритмічні групи послідовно змінюють одна одну, "вертикальні", де такі групи повинні звучати одночасно/.

З перших років навчання необхідно виховувати в учня вміня свідомо підходити до прочитання складних для нього ритмічних формул. З цією метою рекомендується звичайти використання як допоміжного засобу спрощених ритмічних еквівалентів авторського тексту, які учень має сприймати ніби своєрідний каркас вибагливого ритмічного малюнка. Зіставляючи спрощений варіант з тим, що наведений у тексті, учень зможе краще зрозуміти будову складного ритмічного фрагмента.

Починаючи з 2-го класу, педагог повинен поступово знайомити учня із записом мелізмів /короткий та довгий форшлаг, перекреслений і неперекреслений мордент, пратріллер, трель, гурлетто/.

Учень молодших класів повинен мати чіткі уявлення про засоби визначення та фіксації у нотах темпів, про зміст найпоширеніших термінів, що їх характеризують /*allegro*, *andante*, *presto*, *moderato*, *allegretto* та ін./, про використання з цією метою метронома.

Важливо, щоб учень звик пов'язувати визначення темпу з тією одиницею метричної пульсації, що знаходиться при ключі: адже саме її рух визначає композитор певним терміном або позначенням метронома.

Знаючи учня із системою визначення темпів, слід подбати про те, аби швидкість виконання асоціювалася для нього з характером, емоційним забарвленням, тоном музичного висловлювання.

Протягом перших років навчання слід ознайомити учня з основними термінами, за допомогою яких позначаються у нотах відхилення від ос-

нового темпу *ritenuto, accelerando, meno mosso, più mosso*, ін./ Аналізуючи подібні випадки, педагог повинен розв'язати учневі значення та функції цих відомень /агогіка як засіб виразного інтонування, фразування, формування тощо/.

Починаючи з найпростіших творів, необхідно послідовно формувати в учня розуміння законів музичного фразування.

Ще у I-му класі слід дати учневі початкові уявлення про інтонацію, що метафорично може бути визначена як "слово" музичної мови. Учень має навчитися відрізняти наголошені та ненаголошені звуки, відчувати їх зв'язок, знаходити й підкреслювати логічний наголос мотиву і таким чином домогтися виразного виконання коротких мелодичних фрагментів.

У подальшому аналізуються складніші закономірності будови фрази: формується уявлення про цезуру як про своєрідний "розділовий знак" у музиці /розглядається позначення *causa*, *fermati* та ін./, про засоби творення кульмінації, про різні типи фраз /фраза-"виток", "хвиля", "питання - відповідь"/.

Учні 3-4-го класів повинні уявляти /хоча б у загальних рисах/, як протікають процеси побудови музичного речення з кількох фраз і характер взаємодії таких речень. Слід також ознайомити учнів із знаками повторень, що використовуються композитором при побудові музичної форми /знаки *volta*, *reprise*, терміни *da capo*, *rit.*, *al segno* тощо/.

У процесі освоєння нової лексики слід звернути особливу увагу учня на групу нотних знаків, які вказують на якісний аспект звучання й на деякі виконавські засоби, що мають бути використані для досягнення потрібного якісного результату.

Важливу частину цієї групи становлять графічні визначення сили звуку /динаміки/. До закінчення 4-го класу учень повинен ознайомитись з основними засобами визначення динамічних рівнів /*f*, *p*, *mf*, *mp*, *pp*, *piano*, *forte*, ін./ та їх змін /*crescendo*, *diminuendo*, \langle /.

Підкреслимо, що такі визначення мають неодмінно розглядатися у зв'язку з образно-змістовним наповненням певного динамічного нюансу.

Ще одна частина згаданої групи - знаки артикуляції. Навчаючись у молодших класах, учень повинен засвоїти термінологічні позначення основних засобів гри на інструменті /*legato*, *non legato*, *staccato*, *portamento* та ін./, якісних характеристик звукотворення /*marcato*, *leggiero*, *accentato*, *tenuto* тощо/. Слід також систематизувати уявлення учня про різновиди ліг та їх функ-

ції /ліга штрихова, мотивна, така, що окреслює фразу чи речення, ліга, що з'єднує звуки однієї висоти тощо/, ознайомити його з позначенням у нотах різних за силою і характером акцентів /*sf*, \gt , \wedge , \downarrow , \uparrow /.

Необхідно виробити в учня навичку уважного ставлення до алікатури, що має розглядатися не тільки як частина суто технічної роботи, а й важлива передумова рельєфного артикулювання. Принагідно слід ознайомити учня з тими знаками, за допомогою яких композитор рекомендує варіанти розподілу матеріалу між руками /позначки $\left[\right]$, терміни *sotto* та *sopra*, *mano sinistra* і *mano destra*/.

Навчаючись у молодших класах, учень має сформувати невеликий словник найпоширеніших термінів, що визначають образно-емоційні характеристики /*allegro*, *cantabile*, *animato*, *vivo*, *tranquillo*, *giocoso*, *maestoso*, *risoluto*, *dolente* тощо/.

Крім того, до практичного ужитку повинні увійти допоміжні терміни /*molto*, *poco*, *meno*, *piu*, *poco-a-poco*, *subito*, *simile*, *quasi* тощо/.

Не пізніше другого року навчання учень повинен ознайомитись із загальновикористаним засобом фіксації педалі /*Ped.* * /.

У подальшому до нього додаються інші засоби - графічний $\left[\right]$ / й термінологічні /*con pedale*, *senza pedale*, *tre corde*, *una corda*/.

Важливо сформувати в учня уявлення про умовний характер згаданих позначень та про необхідність їх конкретизації й часткового коригування, що мають впливати з реальної звукової ситуації /регістрова і динамічна палітра, щільність фактури, темп виконання, акустичні властивості аудиторії тощо/.

Середні класи /5-8-мі/

З появою у навчальному репертуарі складніших творів виникає потреба освоєння нових для учня моментів у нотній лексиці та опрацювання вже відомих прийомів нотного запису.

Учневі треба ознайомитись з тим, як фіксуються у тексті прийоми гри тремоло, арпеджіато, різноманітні варіанти фігурованих гармоній, багатозвучних формул тощо.

У навчальних програмах середніх класів можуть використовуватися твори у тональностях, що мають велику кількість знаків. Поступово до програми входять композиції з розгорнутим модуляційним планом, що потребує від учня вміння розрізняти ознаки модуляції й стежити за розвитком ладотональних відношень у творі. Звичними мають стати також п'єси з екскурсами до далеких регістрів.

Продовжується робота над освоєнням музичної орнаментики: розглядаються різні засоби фіксації трелей, різноманітних поєднань мелізмів. Педагог повинен дати учневі уявлення про стилеві відмінності у використанні та прочитанні мелізмів /наприклад, у творах майстрів барокко, композиторів-романтиків тощо/.

До роботи береться матеріал з досить складною метроритмічною організацією. Опрацьовуються твори, написані з широким застосуванням змінного розміру та неметризованих фрагментів. Учень має при звичаїтися до ускладнених ритмічних структур: поєднання наддовгих і надкоротких тривалостей, багатозвучних непарних груп /з п'яти, семи, дев'яти та більше звуків/, різноманітних синкопічних малюнків.

Слід продовжувати освоєння поліритмії. Необхідно домогтися вільного зіставлення в одночасному звучанні двох і трьох долей, опанувати одночасним виконанням трьох і чотирьох долей, а також вправлятися у послідовному зіставленні багатозвучних парних і непарних груп тривалостей. Обсяг вимог педагог може коригувати відповідно до можливостей учня.

У середніх класах необхідно продовжувати поповнення системи уявлень учня про темпи. Послідовно розширюється коло відомих учневі термінологічних визначень темпу: до вже відомих додаються такі терміни, як *grave*, *targamento*, *maestoso*, *adagio non troppo*, *veloce*, *allegro di molto*, *prestissimo* та ін.

Особливу увагу слід звернути на характеристичні доповнення, що надають визначенням темпу образно-змістовного забарвлення /*andante cantabile*, *allegro con fuoco*, *adagio espressivo*, *allegretto con anima*, *presto furioso* тощо/, а також на введення до визначення темпу жанрових ознак /*tempo di minuetto*, *quasi una canzone*, *alla marcia*/.

Слід продовжувати знайомити учня з термінами, що позначають моменти відхилення від основного темпу та поверненнь до нього. До відомих учневі додаються такі терміни, як *tempo rubato*, *ad libitum*, *quasi rallentando*, *con improvvisato*, *il stesso tempo*, *tempo I*/.

Важливим завданням педагога є формування у свідомості учня уявлення про нотний запис як про систему, покликану фіксувати не абсолютні значення засобів музичної виразності, а певні межі, в яких можливе їх існування. Саме ця властивість нотного запису робить прийнятним різне прочитання, наприклад, *forte* /у творах Моцарта чи Про-

коф'ева/, *allegro* /у музиці барокко чи романтичних творах/, акцентів /у марші чи у вальсі/ тощо.

Слід також допомогти учневі усвідомити принципову взаємозалежність різних характеристик музичного твору. Так, динамічний рівень звучання має визначатися з урахуванням різноманітних чинників: щільності тканини, артикуляції, темпу, регістрового положення і, зрештою, стилевих особливостей й змістовної наповненості музичних структур.

Учень повинен розуміти, що саме таке трактування природи музичної лексики, виховання навички сприймати виражальні засоби в їх взаємодії є неодмінною передумовою вміння інтерпретувати нотний запис у контексті певного жанру й стилю.

Старші класи /9-II-ti/

Одним із головних завдань роботи з нотною лексикою у старших класах є закріплення та систематизація набутих знань. Учень повинен не тільки розуміти, що містить у собі знайомий йому нотний знак, а й усвідомлювати, яке місце він посідає у системі музичного тексту, які функції виконує, як взаємодіє з іншими знаками.

Разом з тим, слід продовжувати розширення відповідної інформації. Так, учня старших класів треба ознайомити із записом фортепіанної музики у три рядки, з тим, як фіксуються у нотах кластери, глісандо, фортепіанні "флажолети". Корисно дати учневі уявлення хоча б про деякі нові прийоми музичного письма, що трапляються, наприклад, у творах П.Булеза, К.Пендерецького, С.Слоніmsького, інших авторів.

Із введенням до навчального репертуару творів композиторів-романтиків та імпресіоністів /які часом відмовлялися від загальноприйнятої італійської термінології на користь рідної для них мови/ учень знайомиться зі значною кількістю німецьких і французьких термінів, при звертанні до джазових творів - з англomовною термінологією.

Отже, виникає необхідність поповнити словник учня найуживанішими виразами: *langsam*, *schnell*, *sehr*; *ceder*, *anime*, *en retenant*, *plus à peu*, *mouvement*; *hot*, *cool*, *jump*, *drive*, *beat*/.

Відповідальним завданням педагога є прищеплення учневі навички розглядати нотну лексику в контексті певного стилю. Спираючись на розуміння стилевих особливостей музики та на набуті протягом попередніх років уявлення про можливість різного трактування того чи іншого знаку /не виходячи при цьому за межі, що їх визначає той знак/, учень має домогтися стилєвої точності виконавського прочитання музичного тексту.

Мета роботи з освоєння системи нотного запису – виховання в учня вміння бачити за нотною "лексемою" живий музичний зміст. Важливо забезпечити такий ступінь свободи у спілкуванні учня з нотними текстами, який би дав змогу йому використовувати фортепіано як дійовий засіб розширення музичного світогляду.

РОБОТА НАД МУЗИЧНИМИ ТВОРАМИ

I. Загальні положення

Названий напрям роботи має розглядатись як основна частина навчального процесу. Саме він забезпечує живе спілкування учня з музикою, сприяє розкриттю його творчих можливостей. До того ж виконавське опрацювання музичних творів є для майбутнього фахівця своєрідним введенням у світ обраної професійної діяльності – виконавської чи педагогічної.

Одним з важливих завдань, що вирішуються у процесі роботи над музичними творами, є формування в учня навички свідомого ставлення до студіювання музичного матеріалу, виховання виконавської ініціативи та самостійності. Виходячи з цього, педагог повинен з певною обережністю звертатися до авторитарних методів роботи, віддаючи перевагу суттєвим і аналітичним методам, які стимулюють творчу допитливість учня.

Цільне місце, що посідає у навчальному процесі робота над музичними творами, обумовлює надзвичайну відповідальність такого завдання педагога, який є добір навчального репертуару.

Основним критерієм оцінки цього матеріалу слід вважати його художню новизначність. Використання суто інструктивних композицій, позбавлених художньої й пізнавальної вартості, принести лише тоді, коли ті чи інші навчально-методичні завдання неможливо вирішити іншим чином. Найчастіше такі завдання можна розв'язувати з використанням високохудожніх, цікавих для учня творів, у тексті яких містяться технічні, поліфонічні, метро-ритмічні чи інші труднощі.

Необхідно також, щоб при складанні навчального плану педагог чітко уявляв, з якою метою обирається той чи інший твір, вирішенню якого завдання він має сприяти.

Добираючи доступні для учня фортепіанні твори /у деяких випадках доцільно використовувати адаптовані тексти та чотириручні перекладення/, можна ввести до навчального процесу не тільки музику бароко,

віденського класицизму, зразки народної творчості, а й твори композиторів-романтиків, імпресіоністів, сучасних авторів.

За роки навчання учень має освоїти різні поліфонічні жанри: канон, інвенцію, дуету, поліфонічну прелюдію, фугу, поліфонічну сюїту зі старовинних танців, партиту; він повинен уявляти принципи функціонування підголоскової, імітаційної та контрастної поліфонії, а також ознайомитись з поліфонічною творчістю українських, російських і західноєвропейських композиторів.

У навчальних програмах обов'язково мають бути твори великої форми – сонатини, варіації, сонати, концерти. Необхідно подбати про те, щоб протягом одинадцяти років навчання учень ознайомився з різними стильовими втіленнями названих жанрів, а також з усіма частинами сонатного циклу, жанром старовинної сонати, порівняти особливості побудови класичних і вільних варіацій.

У випадках, коли це буде визнано за доцільне, можливе використання у навчальному репертуарі камерних творів великої форми певного рівня складності /найчастіше творів для двох інструментів/.

Важливе місце у репертуарі посідають фортепіанні мініатюри. Саме вони – з огляду на порівняно невеликі розміри та притаманний їм широкий спектр образних, стильових і жанрових тяг – являють собою надзвичайно зручний матеріал для освітнього напрямку роботи у класі загального та спеціалізованого фортепіано. Використовуючи різні за обсягом, рівнем складності п'єси, педагог може залучати учня до найвизначніших творчих надбань музичної культури.

За час навчання необхідно дати уявлення учневі про основні жанрові моделі фортепіанної мініатюри. Почавши таке знайомство у I-му класі з трьох базових жанрових сфер /пісня, танець, марш/, учитель повинен поступово вводити до програм п'єси таких поширених жанрів, як прелюдія, скерцо, контрн, вальс, мазурка, коліскова, гумореска, балада та багато інших.

Певне місце у навчальних програмах повинні посідати також п'єси, що репрезентують світ програмної музики: цікава й доречна програма може активно стимулювати творчу уяву учня, допомагаючи йому визначити змістовну "домінанту" тієї чи іншої композиції.

Окрему групу становлять старовинні танці /сарабанда, алеманда, куранта, жига, пасп'є, буре, менует та ін./, більшість яких написана за поліфонічними нормами письма й використовується у визначеному розділі навчальної програми.

Слід також мати на увазі, що функцію етюдів можуть з успіхом виконувати різноманітні рухливі п'єси: програмні, танцювальні, прелюді-

ного або скерповного типу, а також власне етуди, що, як правило, мають у назві характеристичне доповнення й призначаються для концертного виконання /"етюд-гумореска", "етюд-марш", "етюд-коломбітка", "етюд-малюнок" тощо/.

Малюки на ноті не тільки усталити навички суто академічної роботи за інструментом, а й прищепити учневі смак до вільного музикування, педагог може запропонувати учневі як додатковий матеріал краєчі зразки "музики відпочинку" /фортепіанні обробки народних і естрадних пісень, фрагменти з музики до театральних вистав, кінофільмів тощо/. Суттєвим кроком до засвоєння сучасної музичної мови може стати виконання джазових композицій.

Неодмінним елементом навчальних планів має бути ансамблева література. Вона є дієвим засобом розкриття творчих можливостей дитини, що виховує зацікавленість у колективному музикуванні, та сприяє набуттю певних навичок. До того ж чотириручні перекладення дають можливість учневі ознайомитись з такою музикою, яка у сольному викладі була б для нього недоступною.

Введення до навчальних програм ансамблевого матеріалу можливе вже з перших кроків навчання /сильна гра вчителя та учня, коли останній виконує найпростіші складові музичної тканини/. У подальшому обидві партії в ансамблі доручаються, як правило, учням; у тому разі, коли одна з партій є значно складнішою, можливе поєднання в одному виконавському колективі учнів молодшого та старшого класів.

Участь в ансамблі вважається також виконання перекладення оркестрової партії у фортепіанному концерті /інтерпретація сольної партії концерту розглядається, певна річ, як виконання великої форми/.

У старших класах робота над ансамблевою літературою децю тісніше пов'язується зі спеціалізацією учня. Так, у заняттях з теоретиками бажано частіше використовувати перекладення симфонічної, камерної, оперної музики, орієнтуючись у міру можливого на навчальні плани з музичної літератури. Учні хорового відділу мають ознайомитись з акомпанементом до хорових творів, учні-оркестранти та народники – випробувати себе у виконанні акомпанементів до інструментальних творів. Слід підкреслити, що набуття концертмейстерського досвіду /нехай і у мінімальних обсягах/ не тільки наближає курс "Фортепіано" до сфери занять учня з фаху, а й дає змогу побачити у новому ракурсі суто фахові проблеми, що може певною мірою сприяти їх розв'язанню.

Поряд з детальним вивченням музичних творів, у класі загального фортепіано мають бути такі форми роботи, як читання нот з аркуша

й ескізне виконання п'єс. Їх використання дає змогу сформувати в учня навичку вільного спілкування з незнайомим матеріалом, що є необхідною частиною підготовки музиканта-фахівця.

У згаданому напрямку роботи важливим моментом є формування вміння виділяти найсуттєвіші елементи тексту, відмовитись у разі необхідності від другорядних деталей, передбачати розвиток музичних подій. Виховувати вміння читати з аркуша слід поступово й систематично, здійснюючи цю роботу протягом усіх років навчання.

З метою розширення музичного світогляду учня бажано під час ґрунтовного вивчення твору, що репрезентує певний шар музичної літератури, ознайомити його з кількома творами певної історичної доби, стилю або жанру. Форми такого ознайомлення добираються індивідуально: виконання музики педагогом /переважно у молодших класах/, слухання записів, читання з аркуша та ескізне виконання творів чи їх фрагментів /для учнів середніх і старших класів/. Така робота /її планування, обсяги, форми/ має фіксуватися у навчальних планах.

Складаючи ці плани, педагог повинен домагатися гармонійного поєднання у них різноманового матеріалу: сольних і ансамблевих композицій, класичної та сучасної музики, творів вітчизняних і зарубіжних композиторів, що репрезентують різні художні напрями.

2. Орієнтовний обсяг вилог

Молодші класи /I-4-ті/

Підготовка до роботи над музичними творами починається з гри на слух. Взаємозв'язок музики, що звучить, та її фіксації у нотах рекомендується розв'язувати учневі, використовуючи спеціальні навчальні посібники для початківців /крім широко відомих, бажано брати до роботи ті, що названі у розділі "Рекомендована нотна література", наприклад, № 14, 54, 90, 93/.

Починаючи з I-го класу, учня треба поступово знайомити з жанрами пісні, танцю, маршу, що пізніше /зустрічаючись йому у різних образних модифікаціях і зіставленнях/ мають розкритися як жанрові сфери значних образно-змістовних потенцій.

Обов'язковою частиною підготовки музиканта-фахівця є робота над поліфонією.

Готувати учня до сприйняття поліфонії слід, добираючи п'єси з досить рельєфними репліками, що дають можливість вдатися до зрозумілих дитині мотивацій /"перелук", "сварка", "бесіда", "драматика" тощо/.

Протягом чотирьох років навчання учень повинен виконати /крім п'єс з елементами поліфонії/ кілька творів суто поліфонічних жанрів, таких, як канон, двоголосна інвенція, поліфонічна прелюдія, дугета, двоголосна дуга, старовинні танці, викладені за принципами поліфонічного письма, поліфонічні обробки народних пісень тощо. Педагог має подбати про те, щоб звертання до цих жанрів було підготовлено опрацюваними поліфонічними фрагментами фортепіанних мініатюр і сприймалося б учнем як природне продовження такої роботи.

Крім творів майстрів барокко, що становлять основу поліфонічного репертуару, необхідно вносити до навчальних планів поліфонію українських, російських, сучасних західноєвропейських авторів; бажано ознайомити учня із зразками поліфонічних творів композиторів Балтії, Закарпаття тощо.

У 2-му класі учень має розпочати знайомство з творами великої форми.

Першим, підготовчим етапом такого знайомства повинна стати робота над п'єсами з чітко окресленою репризною формою, з яскраво змальованими контрастними образами, що перебувають у стані активної взаємодії й можуть трактуватися як прообрази головної та побічної партій. Відповідно робота над п'єсами з варіативним розвитком матеріалу використовується для підготовки учня до освоєння жанру варіацій.

За роки навчання у молодших класах учень повинен опрацювати кілька варіаційних циклів, сонатин, легких сонат; слід також ознайомити учнів із найпростішими зразками старовинної сонати, розкривши особливості її форми. У плани учнів хорового відділу можуть бути включені нескладні дитячі фортепіанні концерти /див., наприклад, № 133 у розділі "Рекомендована нотна література"/.

Як і у випадку з поліфонією, твори великої форми мають репрезентувати музику різних країн, історичних періодів, художніх напрямів. Так, поряд з широко вживаними у педагогічній практиці композиціями віденських класиків, німецьких та італійських майстрів, рекомендується вводити до навчального процесу твори українських, російських, чеських, англійських, іспанських, скандинавських авторів /див., наприклад, збірки № 8, 10, 50, 66, 76, 79 92, 139, 147, 148, 153 та ін./.

Значне місце у навчальних планах посідають фортепіанні мініатюри.

Добираючи п'єси за їх образно-змістовною наповненістю і рівнем складності, враховуючи фактор методичної доцільності опрацювання тієї чи іншої п'єси, педагог, крім того, повинен зважати й на жанрове тяжіння п'єси. У молодших класах учень повинен знати найпоширеніші жанри

інструментальних мініатюр: прелюдію, ескіз, романс, кошикову, думку, коломийку, вальс, польку, мазурку, тарантелу, скерцо тощо. Природно, вивченню п'єси мають передувати роз'яснення вчителя. У роботі з учнями хорового відділу бажано особливу увагу приділити п'єсам кантиленного характеру й таким, що містять елементи поліфонічного розвитку.

Працюючи з учнями-початківцями, слід також широко використовувати програмні п'єси, що можуть пробудити фантазію учня за допомогою пейзажних, портретних, сюжетних й інших стимулів, які містяться у назві твору.

Бажане освоєння найпростіших дитячих джазових п'єс, написаних соковитю, яскравою мелодико-гармонічною мовою /див. збірки № 28, 50, 117, 217 тощо/.

Обов'язковою частиною навчального репертуару мають бути фортепіанні ансамблі, що дають можливість, крім оригінальної ансамблевої літератури, брати до роботи різноманітні перекладення: обробки пісень, фрагментів з опер, балетів тощо /див. збірки № 250, 251, 257, 269, 272, 275, 278 тощо/.

Починаючи з I-го класу, необхідно систематично працювати над формуванням навички читання нот з аркуша. Матеріалом такої роботи мають бути: у I-му /частково у 2-му/ класі – невеликі музичні фрагменти та п'єси, викладені в один рядок; у 2-3-му класах – короткі, нескладні п'єси у два рядки, з 4-го класу до читання сольних творів додається опрацювання ансамблевого матеріалу.

Кількісний аспект вимог має бути узгоджений з можливостями дитини. Середній рівень вимог передбачає освоєння учнем молодших класів /з 2-го по 4-й включно/ протягом півріччя одного поліфонічного твору, одного твору великої форми, двох п'єс /одна з яких може виконуватися з нот/, одного чи двох етюдів /або рухливих п'єс з етюдним типом викладу/, одного ансамблевого твору /виконується, як правило, з нот/.

Виняток становить програма I-го класу, де учень має опрацювати 10-15 невеликих творів за півріччя. У репертуарі другого півріччя бажано мати твори, що містили б риси основних образно-жанрових сфер.

Середні класи /5-8-мі/

У середніх класах зберігають свою чинність основні репертуарні розділи: у навчальних планах повинні домінувати поліфонія, велика форма, п'єси, етюди й ансамблеві твори.

Окрім планомірного зростання рівня складності музичного матеріалу, що вивчається, передбачається певне розширення меж кожного репертуарного розділу.

Поліфонія. До роботи слід виключити триголосні інвенції. Учні хорового відділу з 6-7-го класів повинні опрацювати триголосні фіуги.

Доповнюються та закріплюються уявлення про старовинні поліфонічні жанри: мотет, річеркар, пасакалія тощо.

Учень має ознайомитися з жанром поліфонічної сміти; виконуючи один з її номерів, бажано /хоча б побіжно/ переглянути інші.

До програм також можна ввести прелюдії з фіугами, починаючи з найлегших зразків /див., наприклад, № 91, 96, 157, 186, 187, 188, 208, 224/.

Велика форма. Значну увагу слід приділити роботі над класичною сонатною формою; поряд із сонатним *allegro*, що становить, як правило, першу частину сонатного циклу, в навчальних планах повинні знайти місце друга та третя частини циклу. В роботі можуть також використовуватись сонатини певного рівня складності.

Учні, які успішно працюють /особливо учні хорового відділу/, можуть спробувати себе у жанрі фортепіанного концерту. Цікаві й доступні зразки жанру можна знайти у літературі для дітей та юнацтва /див. № 20, 133, 150, 190, 191/.

Продовжуючи роботу над варіаційними циклами, слід дати учневі уявлення про стильову межу між класичними та вільними варіаціями й про особливості їх виконання.

Фортепіанні мініатюри. Поряд з дитячими інструктивними п'єсами, у репертуарі учнів середніх класів повинні бути доступні для учня зразки класичної й сучасної фортепіанної літератури. Так, зокрема, бажано ознайомити учня з деякими сторінками музики композиторів-романтиків, імпресіоністів /та, привертливо, з жанрами поетична, балади, фантазії, ін./, необхідно також поглибити уявлення учня про музику ХІ століття, беручи до роботи окремі серйозні твори вже відомих учневі авторів і звертаючись до творчості не відомих раніше композиторів /див., наприклад, у розділі "Рекомендована поема література" № 9, 11, 17, 48, 52, 74, 75, 76, 106, 107, 108, 109, 110, 116, 117/.

Ансамблеві твори. Названий розділ навчального репертуару слід докладніше використовувати для ознайомлення учня з музикою різних стилевих напрямків, жанрів і форм.

Відповідно до можливостей учня, збільшується п'ятма вага фортепіанних перекладень камерної, симфонічної, оперної та балетної музики.

Учні, що спеціалізуються у грі на оркестрових і народних інструментах, мають поступово залучати до концертмейстерства: починаючи з 6-7-го класів, у програмах повинні бути аккомпанементи до інструментальних п'єс; у 8-му класі такий аккомпанемент може бути винесений на іспит.

У програми учнів хорового відділу доцільно виключати фортепіанні перекладення хорової музики, аккомпанементи до хорових і вокальних творів.

Важливою передумовою якісної роботи над музичними творами є одержання учнем певної інформації, що дає змогу розглядати твір у контексті певних історико-культурних явищ. Педагог має не тільки розкрити учневі "біографію" твору /термін А.Корто; див. № 9 розділу "Рекомендована методична література"/, а й залучати його до пошуку такої інформації, її аналізу та осмислення.

З метою стимулювання творчої ініціативи педагог мусить дедалі частіше ставити завдання, що передбачають прийняття учнем самостійних рішень /щодо алікатури, педалізації, динамічних нюансів, фразування тощо/. Такі рішення необхідно докладно обговорювати та у разі необхідності коригувати під час занять у класі.

Кількісний аспект вимог до навчального репертуару на одне півріччя лишається практично незмінним: один поліфонічний твір, один твір великої форми, одна чи дві п'єси /одна з яких може виконуватись з пот/, один ансамблевий твір /фортепіанний ансамбль або аккомпанемент/, один чи два етюди /або п'єси певного характеру/.

У середніх класах має дещо збільшитися обсяг матеріалу, що підлягає ескізного опрацюванню та читанню з аркуша. Конкретні обсяги цього матеріалу визначає педагог, виходячи з можливостей учня.

Старші класи /9-11-ті/

У роботі з учнями старших класів /зокрема у доборі репертуару/ слід значною мірою зважати на індивідуальні особливості обдарування учня. Бажано також – у міру можливого – угадувати роботу з тими завданнями, що їх вирішує учень у класі з фазу.

Разом з тим слід дотримуватись загальних вимог, що забезпечити б набуття учнем рівня підготовки, необхідного для продовження професійної освіти.

Складаючи навчальні програми, згідно з відомими репертуарними розділами /поліфонія, велика форма, п'єси, ансамблі, етюди/, учитель повинен подбати про те, щоб добір матеріалу забезпечував поступове ускладнення навчальних завдань й вимагав від учня дедалі більшої творчої активності та професійної компетентності.

Слід підкреслити також, що робота над музичними творами у курсі загального та спеціалізованого фортепіано проводиться за єдиними методичними принципами й опирається на досягнення однакових результатів. Певні відмінності мають бути лише в обсязі й у рівні складності матеріалу, що вивчається.

Поліфонія. Учні оркестрового та народного відділів повинні виконувати триголосні інвенції, фугети, фуги, окремі номери з поліфонічних світ тощо.

Для учнів, що проходять курс загального фортепіано, є бажаним, а для учнів хорового та теоретичного відділів – обов'язковим виконання прелюдій та фуг /рівень складності може обиратися індивідуально, із урахуванням можливостей учня/.

У роботі з учнями теоретичного відділу слід вважати обов'язковим опрацювання прелюдій та фуг Й.С.Баха з "Добре темперованого клавіру", а також прелюдій і фуг українських, російських й західноєвропейських авторів певного рівня складності.

У програми учнів хорового відділу можна включати також фуги, що є фрагментами творів кантатно-ораторіального жанру /у фортепіанних перекладеннях/.

Велика форма. Основа цього розділу репертуару є класичні сонати й варіації. Учні повинні ознайомитись з усіма частинами сонатного циклу /згідно з можливостями учня виконується перша чи друга й третя частини, виконання усього сонатного циклу в цілому може бути рекомендоване учням хорового й теоретичного відділів, що успішно працюють/.

Крім суто класичних зразків великої форми, бажано ознайомитись /хоча б у ескізному виконанні/ з доступними для учня творами великої форми композиторів-романтиків, українських й російських авторів /див. № 25, 134, 149, 198/.

У курсі спеціалізованого фортепіано є обов'язковим виконання фортепіанного концерту. Звертання до цього жанру можливе й бажане також у роботі з учнями, що успішно завершують курс загального фортепіано /див. № 150, 181, 192, 201/.

Фортепіанні мініатюри. У старших класах передбачається використання найширшого спектру фортепіанної літератури названого жанру.

Під час komponування навчальних планів слід уникати інструктивного матеріалу, звертатися до високохудожніх зразків композиторської творчості.

Аналізуючи плани минулих років, педагог має заповнити прогалини, якщо такі є у процесі знайомства учня з основними жанрами та стилізованими напрямками фортепіанної музики.

Як спеціалізований, так і загальний курс "Фортепіано" повинні дати учням певне уявлення про класичну західноєвропейську, українську, російську музику, про музичний романтизм, імпресіонізм, про найвизначніші напрями пошуків композиторів ХХ ст.

У роботі з учнями ІО-ІІ-го класів бажано звернутися до п'єс баладного чи рансодійного типу, що містять кілька контрастуваних епізодів. До програм учнів теоретичного відділу, які мають міцну фортепіанну підготовку та успішно працюють, можна включити твори композиторів-романтиків відповідних жанрів.

Як і в попередні роки, у роботі можна використовувати фортепіанні перекладення, джазові композиції.

При доборі фортепіанних мініатюр рекомендується переглянути збірки: № 13, 27, 29, 37, 39, 41, 42, 51, 62, 69, 71, 72, 102, 125, 129 тощо.

Ансамблеві твори. У старших класах робота над ансамблевою літературою розвивається у двох основних напрямках. У програмі учнів, що спеціалізуються у грі на оркестрових і народних інструментах, збільшується /щодо фортепіанних ансамблів/ кількість акомпанементів до інструментальних п'єс, а також до вокальних і хорових творів у навчальному репертуарі учнів хорового відділу. Волночас у програмах учнів-теоретиків добір ансамблевих творів якомога тісніше пов'язується з курсом музичної літератури /перекладення камерної, симфонічної, оперної та балетної музики, оригінальні фортепіанні ансамблі, що характеризують певний авторський стиль/.

Матеріал для роботи з учнями старших класів можна знайти у розділі "Рекомендована нотна література" № 258, 259, 261, 264-266, 268, 273, 276 /ансамблі/; № 285, 287, 291, 293, 297, 299, 300, 302, 306, 308, 313, 321, 323, 326 та ін. /акомпанементи/.

НАВЧАЛЬНИЙ РЕПЕРТУАР

Формуючи навчальний репертуар, учитель повинен керуватися вимогами художньої повноцінності та чіткої методичної спрямованості обраних творів.

Важливо також дотримуватися певних пропорцій при використанні у навчальних програмах класичного й сучасного матеріалу.

З огляду на це передбачається, що, користуючись наведеними списками, складеними переважно з композицій сучасних авторів, педагог постійно звертатиметься і до тих широко відомих класичних творів, що становлять основу традиційного навчального репертуару.

Однак, оскільки списки таких творів неодноразово друкувалися /див., наприклад, програми 1971, 1975, 1988 років/, до наведених репертуарних списків увійшли в основному нові збірки /видані за останні 5-10 років/, зміст яких становлять твори сучасних авторів і композиторів-класиків, що з тих чи інших причин майже не використовувалися у навчальному процесі.

Зазначимо також, що значну частину наведених у програмі списків становить творчий доробок українських композиторів, який має посісти гідне місце у сучасному навчально-методичному репертуарі.

Зважаючи на сказане, підкреслимо: наведені зразки екзаменаційних програм є орієнтовними, такими, що покликані дати уявлення лише про рівень складності програм. У реальній практиці екзаменаційні програми мають обов'язково поєднувати у собі класичні й сучасні твори.

ЗРАЗКИ ЕКЗАМЕНАЦІЙНИХ ПРОГРАМ

Мета наведених зразків екзаменаційних програм – дати уявлення про орієнтовний середній рівень вимог, який може коригуватися відповідно до реальної ситуації.

Для кожного навчального року наводиться два варіанти програм: № 1 – для загального курсу "Фортепіано" та № 2 – для спеціалізованого курсу. Виняток становлять старші класи, де під № 3 подані програми для учнів теоретичного відділу, спеціалізація яких починається з 8-го або 9-го класу.

Програми викладено у традиційному порядку: поліфонічний твір, твір великої форми, п'єса /або етюд/, ансамблевий твір /чи аккомпанюмент/. У програмах 1-го класу жанровий добір творів є довільним.

У дужках вказано номер збірника, в якому вміщено твір /див. ввід. до "Рекомендована потна література"/.

1-й клас

1. Українська народна пісня "Дівка в снігах стояла" /90/
Бойко Р. Старая хата /73/
Ситмайстер Э. О. куда, о, куда? /50/
Селеньи И. Карусель /43/
2. Українська народна пісня "Сонце низенько" /90/
Казадзюс Р. Идиллия /141/
Замороко Н. Вальс /28/
Русская народная песня "То не ветер ветку клонит" /275/

2-й клас

1. Цоріонті Р. Канон /32/
Шукайло Л. Варіації на тему В. Шаїнського "Пісенька про коника" /161/
Кларк Д. Менует /10/
Равель М. Пavana Спляей красавици /273/
2. Нуровський Ю. Діалог /222/
Степаненко М. Монатина Фа мажор /189/
Нуріев Д. Танец змей /31/
Мендельсон Ф. П'єса из "Шести детских пьес" /278/

3-й клас

1. Колодуб К. Танець /канон в октаву/ /97/
Задерацький В. Сонатина /66/
Бертрам Э. Попромайка /141/
Бах, И.-С. Шутка: Из оркестровой скиты /252/
2. Подвала В. Український наспів /97/
Соржкін К. Дитяча сонатина /161/
Согє А. Пожарники /141/
Гендель Г. Ария из оперы "Ксеркс" /267/

4-й клас

- I. Мартини Д. Ария /115/
Кикта В. Карпатская сонатина /144/
Степаненко М. Этюд /151/
Сати Э. Прембула для "Сна в летнюю ночь" /272/
2. Щуровський Ю. Прелюдія та фуга ля мінор /224/
Мазор М. Детские игры /вариации на тему О.Респиги/ /162/
Лагиденко О. Роса на травке /из "Занимательных этюдов" /
/32/
Равель М. Еврейская песня /269/

5-й клас

- I. Кирнбергер И. Прелюды /115/
Сільванський М. Легкий концерт для фортепіано та струнного оркестру: Перекл. для 3-х фортепіано /133/
Абрамян Э. Хорал /161/
Брамс И. В зеленых ивах дом стоит /250/
2. Филер И. Прелюды и фуга си мінор /73/
Бойко Р. Сонатина /22/
Дамас Е.-М. Адажиетто /115/
Лисенко М. Аріозо Наталки /258/

6-й клас

- I. Дремлюга М. У старовинному стилі /97/
Соковнін Л. Сонатина № 2 /166/
Степаненко М. Веселка /111/
Шуман Р. Вальс /из цикла "Детский бал" / /218/
2. Птушкин В. Инвенция /98/
Самонов А. Юношеский концерт, I ч. /190/
Лист Ф. Пьеса Фа-диез мажор /73/
Гаврилин В. Часниш /261/

7-й клас

- I. Лядов А. Канон до минор /94/
Подгайц С. Сонатина /162/
Колесса М. Картинки Гупульщины /59/
Мийо Д. Кольбельная /272/
2. Ареникий А. Канон "Сочувствие" /95/
Нагдия С. Сонатина /144/
Степовий Я. Ескіз /Українська народна пісня "Ой, у лузі та і при березі" / /178/
Вебер К.М. Романс /278/

8-й клас

- I. Брамс И. Сарабанда си мінор /73/
Львов-Компанец Д. Тема с вариациями. Памяти Эдварда Грига /144/
Черни К. Этюд № 31, ор. 355 /244/
Ревуцкий Л. Подольночка /323/
2. Шуман Р. Маленькая фуга /210/
Беркович І. Концерт для фортепіано та струнного оркестру: Перекл. автора для 2-х фортепіано /20/
Лагиденко О. Караван /из "Занимательных этюдов" / /32/
Лисенко М. Хор троянців з опери "Енеїда" /258/
3. Порпора Н. Фуга соль мінор /94/
Слонимский С. Вариации на тему русской народной песни "Из-за леса, леса темного" /145/
Корчмар Г. Завірха /248/
Дебюсси К. Серенада /272/

9-й клас

- I. Гнатовская Е. Прелюды и фуга ля мінор /97/
Родригес Х. Вариации на "Песню рыцаря" /139/
Яглинг В. В гостях у Шумана /32/
Власов А. Мелодия /286/

2. Якушенко И. Фуга "Когда Бах улыбается" /229/
Пискуль Н. Тема и семь вариаций /144/
Кыва О. Елегия /160/
Бизе Ж. Малоба Джамиле /из оперы "Джамиле"/ /257/
3. Шуровський Ю. Хроматична прелюдія та фуга /222/
Вебер К.М. Соната До мажор, ор. 24 /25/
Сокальський В. Дівчина-сиротинка /176/
Равель М. /Волшебный сад /273/

ІО-й клас

1. Чичков Ю. Фуга /94/
Фоглер Г. Концерт До мажор, I ч. /181/
Косенко В. Этюд си-бемоль минор /248/
Гершвин Дж. Любимый мой /287/
2. Скарлатти А. Фуга фа минор /94/
Сорокин К. Юморески концерт для фортепиано с оркестром:
Перелож. для 2-х фортепиано /150/
Черш К. Этюд № 9, ор. 749 /245/
Майборода Г. Аріозо Шевченка з опери "Тарас Шевченко" /259/
3. Тіц М. Прелюдія та фуга ре мінор /169/
Фрейдлін Я. Юнацьке концертно /201/
Завадський М. Козак /жанровий етюд-стаккато/ /174/
Дебюсси К. Балет /265/

II-й клас

1. Цицалюк Г. Фуга на тему української народної пісні
"Ой, у полі вітер віє" /96/
Назарова-Метнер Т. Варианти в старинних ладах /144/
Сасько Г. Ночь в мае /225/
Лятошинський Б. Старовинний танець /316/
2. Яковчук О. Прелюдія та фуга ля мінор /228/
Андерсен А. Современные вариации в старинном стиле /115/
Нейтин А. Фантастический вальс /31/
Бисенко М. Хор з другої дії опери "Енеїда" /258/

3. Чеботарян Г. Прелюдия и фуга ре минор /213/
Брумберг В. Соната № 2 /146/
Витвицький Й. Колонітка /176/
Дворжак А. Легенда /279/

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ПОПНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Сольні твори

1. Альбом классического вальса: Для фортепиано. - Т.1 / Сост. К.Сорокина. - М., 1986.
2. Альбом классического вальса: Для фортепиано. - Т.2 / Сост. К.Сорокина. - М., 1987.
3. Альбом советской детской музыки. - Т.11. Младшие классы ДМШ / Сост. и ред. ред. А.Бакулова, К.Сорокина. - М., 1986.
4. Альбом советской детской музыки. - Т.12. Средние классы ДМШ / Сост. и ред. ред. А.Бакулова, К.Сорокина. - М., 1986.
5. Альбом советской детской музыки. - Т.13. Старшие классы ДМШ / Сост. и ред. ред. А.Бакулова, К.Сорокина. - М., 1987.
6. Альбом советской детской музыки. Произведения крупной формы. - Т.14. Старшие классы ДМШ / Сост. и ред. ред. А.Бакулова, К.Сорокина. - М., 1988.
7. Альбом сонатин для фортепиано. Младшие классы ДМШ / Сост. К.Сорокина. - М., 1970.
8. Альбом сонатин: Для фортепиано. Младшие классы ДМШ. - М., 1979.
9. Альбом шести: Для фортепиано. - Л., 1982.
10. Английская фортепианная музыка: Для детей / Сост. Дж.Балла. - Будапешт.
11. Бабаджанян А. Произведения для фортепиано. - М., 1991.
12. Баневич С. По сказкам Ганса Христиана Андерсена: Альбом для фортепиано / Сост. и перелож. Л.Десятникова. - Л., 1990.
13. Барвінський В. Твори для фортепіано. - К., 1988.
14. Баренбойм Л., Перунова Л. Путь к музыке. Книга с нотами для начинающих обучаться игре на фортепиано. - Л., 1988.
15. Барток Б. Детям: Маленькие пьесы для начинающих пианистов /без октав/ с использованием венгерских и словацких детских народных песен. - М., 1988.

16. Барток Б. Микрокосмос: Для фортепіано. - Т.1. - Будапешт.
 17. Барток Б. Микрокосмос: Для фортепіано. - Т.2. - Будапешт.
 18. Барток Б. Микрокосмос: Для фортепіано. - Т.3. - Будапешт.
 19. Бах К.Ф.Э. Сонати: Для фортепіано / Текстолог. ред. И.Розанова. - Л., 1988.
 20. Беркович І. Концерт для фортепіано та струнного оркестру: Перекл. автора для 2-х фортепіано. - К., 1961.
 21. Базе М. Святки № 1, 2: Из музыки к драме А.Дюде "Арлезианка". М., 1988.
 22. Бойко Р. Детская музыка для фортепіано. - М., 1991.
 23. Борнлянский Д. Сонати для фортепіано. - Л., 1989.
 24. Булчачов Л. Твори для фортепіано. - К., 1990.
 25. Вебер К.М. Сонати: Для фортепіано. - М., 1987.
 26. Габичвадзе Р. 15 інвенцій для фортепіано. - М., 1990.
 27. Годзяцький В. Характерні сцени: Сім п'єс для фортепіано. - К., 1987.
 28. Граємо джаз: Твори українських радянських композиторів для фортепіано. - К., 1990.
 29. Губа В. Твори: Для фортепіано. - К., 1988.
 30. Денисов Э. Детские пьесы. - М., 1989.
 31. Детские альбомы советских композиторов. - Вып. II / Сост. и пед. ред. И.Дашковой. - М., 1988.
 32. Детские альбомы советских композиторов. - Вып. I2 / Сост. и пед. ред. И.Дашковой. - М., 1989.
 33. Детские альбомы советских композиторов. - Вып. I3 / Сост. и пед. ред. И.Дашковой. - М., 1990.
 34. Детские альбомы советских композиторов. - Вып. I4 / Сост. и пед. ред. Н.Станкевича. - М., 1991.
 35. Детские пьесы композиторов Закавказья: Для фортепіано / Сост. и пед. ред. В.Блока. - М., 1988.
 36. Детские пьесы кубинских композиторов / Сост. Т.Курасова. - М., 1986.
 37. Джаз и фортепианная музыка первой половины XX века. - Вып. I / Сост. Н.Замороко, В.Симоненко. - К., 1987.
 38. Джазовые вальсы для фортепіано / Сост. Ю.Чугунов. - К., 1985.
 39. Джазові п'єси радянських композиторів. - Вып. I / Упор. К.Віленський. - К., 1990.
 40. Діти - дітям: Фортепіанні твори яких композиторів. - К., 1989.

41. Дичко Л. Українські писанки: Сім поліфонічних варіацій. Для фортепіано. - К., 1974.
 42. Задерацький В. Порцелянові чашки: Фортепіанні прили. - К., 1979.
 43. Звуки мира. Пьесы для фортепіано. - Вып. 7 / Сост. А.Бакулов. - М., 1980.
 44. Звуки мира. Пьесы для фортепіано. - Вып. 8 / Сост. А.Бакулов. - М., 1981.
 45. Звуки мира. Пьесы для фортепіано. - Вып. 9 / Сост. А.Бакулов. - М., 1982.
 46. Звуки мира. Пьесы для фортепіано. - Вып. 10 / Сост. А.Бакулов. - М., 1983.
 47. Звуки мира. Пьесы для фортепіано. - Вып. 11 / Сост. А.Бакулов. - М., 1984.
 48. Звуки мира. Пьесы для фортепіано. - Вып. 14 / Сост. А.Бакулов. - М., 1987.
 49. Золотая лира: Альбом классической и современной популярной музыки для фортепіано. - Т. I / Сост. К.Сорокина. - М., 1990.
 50. Из репертуара юного пианиста: Для учащихся Д.Ш. - Вып. I. - Л., 1990.
 51. Импрессионизм: Пьесы для фортепіано. - Будапешт, 1981.
 52. Каземла А. II детских пьес: Для фортепіано. - М., 1990.
 53. Калейдоскоп: Популярные песни и мелодии радио, кино и телевидения: В перелож. для фортепіано / Сост. И.Кирсавина. - М., 1988.
 54. Калинка: Альбом начинающего пианиста / Сост. А.Бакулова, К.Сорокина. - М., 1990.
 55. Калинин А. Фортепианный альбом для детей. - Л., 1988.
 56. Караманов А. Твори для фортепіано. - К., 1984.
 57. Карминський М. Музыка для дітей: П'єси для фортепіано. - К., 1990.
 58. Кирейко В. 24 фортепианные пьесы для детей. - К., 1963.
 59. Колосса М. Вибрані твори для фортепіано. - К., 1984.
 60. Колемієць А. Прийди, прийди, сонечко. 12 транскрипцій для фортепіано. - К., 1968.
 61. Композитори союзных республик - детям. - Л., 1988.
 62. Концертні п'єси: Для фортепіано. - Вып. 3. - К., 1982.
 63. Косенко В. Вибрані твори для фортепіано. - К., 1986.
 64. Кравченко В. Вариации и фуги для фортепіано. - Л., 1989.
 65. Левітова Л. Фортепіанні твори. - К., 1979.

66. Легкі сонатини українських композиторів для фортепіано / Ред.-упор. В.Козлов. - К., 1985.
67. Лизогуб О. П'єси для фортепіано. - К., 1991.
68. Лисенко М. П'ять п'єс для фортепіано. - К., 1974.
69. Лисенко М. Вибрані твори для фортепіано. - К., 1967.
70. Лядевич С. Вибрані твори: Для фортепіано. - К., 1989.
71. Лятошинський Б. Вибрані твори для фортепіано. - К., 1971.
72. Майборода Г. Спогади про далеке: Вісім п'єс для фортепіано. - К., 1988.
73. Малюнькому виртуозу: П'єси для фортепіано. - Вып. 6. - М., 1990.
74. Мартину Б. Произведения для фортепиано / Сост. Л.Майлингова. - М., 1986.
75. Мийо Д. Три рэг-капрично. - Л., 1981.
76. Момту Ф., Родриго Х. Сочинения для фортепиано / Ред.-сост. М.Вайсборд. - М., 1989.
77. Музыка для детей. Фортепианные пьесы. - Вып. 3 / Сост. и ред. ред. К.Сорокина. - М., 1988.
78. Музыка для детей. Фортепианные пьесы. - Вып. 4 / Сост. и ред. ред. К.Сорокина. - М., 1990.
79. Музыка старинных мастеров / Сост. Л.Грако. - Л., 1990.
80. Музыкальные путешествия: Фортепианные пьесы советских и зарубежных композиторов. - Вып. 2. - М., 1990.
81. Народная музыка в обработке для фортепиано. - Вып. 4 / Сост. Ю.Камалькова. - М., 1984.
82. Начинаящему пианисту: Пьесы современных композиторов. - Вып. 7. - М., 1987.
83. Ниманківський Н. Твори для фортепіано. - К., 1989.
84. Осокин М. Микрокосмос: Для фортепіано. - 1. I, 2. - М., 1990.
85. Парихаладзе А. Детский альбом: Для фортепіано. - М., 1987.
86. Педагогический репертуар для фортепиано из произведений советских композиторов. - Вып. 2. - К., 1966.
87. Педагогичний репертуар з творів радянських композиторів. - Вып. 3. - К., 1967.
88. Педагогичний репертуар для фортепіано. Музичне училище. I-IV курси. Твори українських композиторів. - Вып. 3. - К., 1964.
89. Педагогический репертуар для фортепиано. Музыкальное училище. III-IV курси. Произведения украинских советских композиторов. - К., 1964.
90. Пианист. Шаг за шагом: Учеб. пособие. I класс. Воспитание и обучение в ДМШ / Сост. И.Рябов, С.Рябов. - К., 1991.

91. Пирумов А. Двадцать четыре маленькие фуги: Для фортепиано / Под ред. Л.Рощиной. - М., 1989.
92. Пирумов А. Сонатини для фортепіано / Под ред. А.Бакулова. - М., 1991.
93. Подвала В. Створюймо музику! Вправи для розвитку творчих навичок в учнів ДМШ, музичних студій та шкіл мистецтв. I-2 кл.: Для фортепіано. - К., 1990.
94. Полифонические пьесы. - Вып. I. - М., 1975.
95. Полифонические пьесы русских композиторов. - Вып. 3 / Сост. П.Лумьянченко. - М., 1983.
96. Поліфонічні п'єси українських композиторів для фортепіано. - К., 1973.
97. Поліфонічні п'єси: Для фортепіано / Ред.-упор. А.Гудько. - К., 1986.
98. Поліфонічні твори українських радянських композиторів: Для фортепіано. Золот I. - К., 1979.
99. Поліфонічні твори українських радянських композиторів: Для фортепіано. Золот 2. - К., 1981.
100. Поліфонічні твори українських радянських композиторів: Для фортепіано. Золот 3. - К., 1985.
101. Полос М. Твори для фортепіано. - К., 1990.
102. Польський І. Двадцять чотири кошти для фортепіано. - К., 1990.
103. Популярне вальси: Для фортепіано. - К., 1988.
104. Популярне п'єси. - Вып. I. - К., 1985.
105. Пресображенский Ю. Пять пьес: Для фортепіано. - М., 1989.
106. Произведения современных зарубежных композиторов: Для фортепиано. - Вып. 3 / Сост. А.Боярского. - Л., 1989.
107. Произведения чешских и словацких композиторов: Для фортепиано / Сост. Л.Майлингова. - Л., 1990.
108. П'єси американських композиторів для дітей: Для фортепіано / Сост. А.Хитрук. - М., 1991.
109. П'єси болгарських композиторів для дітей: Для фортепіано. - М., 1990.
110. П'єси венгерських композиторів для дітей: Для фортепіано. - М., 1991.
111. П'єси в формі варіацій для фортепіано. - М., 1965.
112. П'єси для фортепіано: Советские композиторы - детлм. Средние классы ДМШ. - Вып. 18 / Сост. Л.Сахарова. - М., 1988.

113. Пьесы для фортепиано: Советские композиторы - детям. Старшие классы Д.Ш. - Вып. 17 / Сост. И. Дашковой. - М., 1990.
114. П'єси радянських композиторів. - Вып. 2. - К., 1990.
115. Пьесы русских, советских и зарубежных композиторов: Для фортепиано. - Вып. 3 / Сост. Б. Березовского. - Л., 1988.
116. Пьесы русских, советских и зарубежных композиторов: Для фортепиано. - Вып. 4 / Сост. Б. Березовского. - Л., 1989.
117. Пьесы русских, советских и зарубежных композиторов: Для фортепиано. - Вып. 5 / Сост. Б. Березовского. - Л., 1990.
118. Пьесы советских композиторов. - М., 1979.
119. Пьесы современных французских композиторов для фортепиано / Сост. В. Тихтяева. - Л., 1981.
120. Пьесы украинских композиторов. - М., 1978.
121. Пьесы украинских советских композиторов для фортепиано. - М., 1967.
122. Пьесы: Фортепианная музыка для детских музыкальных школ. - Вып. 13 / Сост. И. Шпигель. - М., 1989.
123. Пьесы: Фортепианная музыка для детских музыкальных школ. - Вып. 14 / Сост. И. Шпигель. - М., 1989.
124. Пьесы: Фортепианная музыка для детских музыкальных школ. - Вып. 15 / Сост. И. Дашкова. - М., 1988.
125. Ревуцький М. Вибрані фортепіанні твори. - К., 1988.
126. Рожавська Ю. Дитячі п'єси для фортепіано. - К., 1967.
127. Рожавська Ю. Сюїта з балету "Королівство кривих дзеркал". - К., 1965.
128. Салманов А. Детский альбом. - М., 1986.
129. Сасько Г. Отзвуки столетий. - К., 1982.
130. Сильванський М. Твори для фортепіано. - К., 1986.
131. Сильванський М. 24 фортепіанні п'єси для дітей старшого віку. - К., 1960.
132. Сильванський М. Пригоди барона Мюнхаузена. 10 малюнків для фортепіано. - К., 1968.
133. Сильванський М. Легкий концерт для фортепіано та струнного оркестру: Пер. для 2-х фортепіано. - К., 1968.
134. Сильвестров В. Сонаты для фортепиано. - К., 1987.
135. Сибеллус Я. Избранные фортепианные произведения / Ред.-сост. Ф. Соколов. - Л., 1974.
136. Сімович Р. Вибрані п'єси для фортепіано. - К., 1985.
137. Скорик М. Твори для фортепіано. - К., 1976.
138. Слободяк С. Альбом для детей. - М., 1983.

139. Современная испанская фортепианная музыка / Ред.-сост. М. Вайсборд. - М., 1979.
140. Современная польская фортепианная миниатюра / Ред. М. Соколов. - М., 1988.
141. Современная фортепианная музыка для детей / Сост. и пед. ред. Н. Кончевского. - М., 1988.
142. Соковин Л. Дві сонатини. - К., 1987.
143. Сонатини и вариации для фортепиано. - Вып. 2 / Сост. А. Бакулова. - М., 1986.
144. Сонатини и вариации: Для фортепиано / Пед. ред. И. Дашковой. - М., 1987.
145. Сонатини и вариации для фортепиано / Сост. Ю. Курганова. - Л., 1990.
146. Сонаты и вариации: Для фортепиано. - Вып. 1 / Ред. А. Бакулова. - М., 1968.
147. Сонатини украинских композиторов: Для фортепиано / Ред.-сост. В. Козлов. - К., 1989.
148. Сонатини чешских композиторов XVIII-XIX вв.: Для фортепиано / Ред.-сост. Б. Розентауз. - М., 1978.
149. Сонаты, сонатини, вариации: Для фортепиано / Сост. В. Козлов, С. Сильванский. - К., 1989.
150. Сорокин К. Кюшеский концерт для фортепиано с оркестром: перелож. для 2-х фортепиано. - М., 1972.
151. Степаненко М. Дитячий альбом. - К., 1987.
152. Степовой Я. Избранные фортепианные произведения. - К., 1983.
153. Скиты. Рондо. Фантазии: Для фортепиано / Сост. В. Козлов, С. Сильванский. - К., 1991.
154. Таривердиев М. Настроения. 24 простые пьесы: Для фортепиано. - М., 1990.
155. Твори молодих композиторів України. Перше знайомство: Для фортепіано. - Вып. 5. - К., 1979.
156. Твори молодих композиторів України. Перше знайомство: Для фортепіано. - Вып. 6. - К., 1980.
157. Твори молодих композиторів України. Перше знайомство: Для фортепіано. - Вып. 7. - К., 1982.
158. Твори молодих композиторів України. Перше знайомство: Для фортепіано. - Вып. 8. - К., 1984.
159. Твори молодих композиторів України. Перше знайомство: Для фортепіано. - Вып. 9. - К., 1988.
160. Твори радянських композиторів для фортепіано. - Вып. 3. - К., 1983.

161. Твори радянських композиторів для фортепіано. - Вип. 4. - К., 1984.
162. Твори радянських композиторів для фортепіано. - Вип. 5. - К., 1985.
163. Твори сучасних зарубіжних композиторів для фортепіано. - Вип. 4. - К., 1985.
164. Твори українських композиторів для фортепіано. - Вип. 3. - К., 1976.
165. Твори українських композиторів для фортепіано. - Вип. 4. - К., 1977.
166. Твори українських композиторів для фортепіано. - Вип. 5. - К., 1979.
167. Твори українських композиторів для фортепіано. - Вип. 6. - К., 1982.
168. Твори українських композиторів для фортепіано. - Вип. 7. - К., 1984.
169. Тіц М. Поліфонічні світи. - К., 1978.
170. Тіц М. Сонатина для фортепіано. - К., 1970.
171. Українська радянська фортепіанна музика: Хрестоматія. - Т.1. - К., 1974.
172. Українська радянська фортепіанна музика: Хрестоматія. - Т.2. - К., 1981.
173. Українська радянська фортепіанна музика: Хрестоматія. - Т.3. - К., 1986.
174. Українська фортепіанна музика. - Ч.1. - К., 1981.
175. Українська фортепіанна музика. - Ч.2. - К., 1982.
176. Українська фортепіанна музика XIX ст. - Вип. 1. - К., 1973.
177. Українська фортепіанна музика XIX ст. - Вип. 2. - К., 1974.
178. Украинская фортепианная музыка конца XIX - начала XX ст. - К., 1962.
179. Українська фортепіанна спадщина. - Вип. 1. - К., 1983.
180. Фільц Б. Закарпатські новелети. 10 мініатюр для фортепіано. - К., 1966.
181. Фоглер Г., Роули А. Нетрудные концерты: Для фортепиано с оркестром. - Перелож. для 2-х фортепиано. - М., 1988.
182. Фортепіано. 1 клас: Навчальний репертуар для учнів ДМШ / Упор. Б.Миліч. - К., 1983.
183. Фортепіано. 2 клас: Навчальний репертуар для учнів ДМШ / Упор. Б.Миліч. - К., 1982.
184. Фортепіано. 3 клас: Навчальний репертуар для учнів ДМШ / Упор. Б.Миліч. - К., 1982.

185. Фортепіано. 4 клас: Навчальний репертуар для учнів ДМШ / Упор. Б.Миліч. - К., 1988.
186. Фортепіано. 5 клас: Навчальний репертуар для учнів ДМШ / Упор. Б.Миліч. - К., 1987.
187. Фортепіано. 6 клас: Навчальний репертуар для учнів ДМШ / Упор. Б.Миліч. - К., 1986.
188. Фортепіано. 7 клас: Навчальний репертуар для учнів ДМШ / Упор. Б.Миліч. - К., 1987.
189. Фортепіано. Учебный репертуар музыкальных училищ. - Вип.2. - К., 1986.
190. Фортепианные концерты для детей / Пед. ред. И.Дашковой. - Вип. 8. - М., 1988.
191. Фортепианные концерты для детей / Сост. и пед. ред. А.Рубаха. - Вип. 2. - М., 1990.
192. Фортепианные концерты для учащихся / Сост. и ред. Л.Ройзман. - М., 1964.
193. Фортепианная музыка для детей и юношества. - Вип. 8 / Ред.-сост. З.Витланд. - М., 1986.
194. Фортепианная музыка для детей и юношества. - Вип. II / Ред.-сост. М.Гамбарян. - М., 1988.
195. Фортепианная музыка для детей и юношества. - Вип. I4 / Ред.-сост. Л.Грабко. - М., 1989.
196. Фортепіанні п'єси українських композиторів для дітей. - Вип. 6. - К., 1986.
197. Фортепианные произведения французских композиторов / Сост. Н.Горюнов. - М., 1990.
198. Фортепианные сонаты / Сост. Н.Погосян. - Ереван, 1988.
199. Фрагменты из опер русских композиторов: Для фортепиано. - М.-Л., 1981.
200. Французька клавирна музика XVII-XVIII ст. - К., 1987.
201. Фрейдлін Я. Кляцьке концертно. - К., 1986.
202. Хагагортян Э. Детский альбом: Для фортепиано. - М., 1991.
203. Хрестоматія: Для уроков классического танца. - Вип. I. - М., 1986.
204. Хрестоматія для фортепиано: I клас ДМШ / Сост. Любомудрова, К.Сорокин, А.Туманян. - М., 1986.
205. Хрестоматія для фортепиано: 3 клас ДМШ / Сост. Н.Любомудрова, К.Сорокин, А.Туманян. - М., 1985.
206. Хрестоматія для фортепиано: 4 клас ДМШ / Сост. Н.Любомудрова, К.Сорокин, А.Туманян. - М., 1988.

207. Хрестоматія для фортепіано: Педагогічний репертуар дитячої музичальної школи / Сост. А.Бакулов, К.Сорокин. 2-й клас. - М., 1989.
208. Хрестоматія для фортепіано: Поліфонічні п'єси. - Вип. 1. - М., 1987.
209. Хрестоматія для фортепіано: Поліфонічні п'єси. - Вип. 2. - М., 1988.
210. Хрестоматія для фортепіано: Поліфонічні п'єси. - 5-й клас ДМШ. - Вип. 1 / Сост. Н.Кончевського. - М., 1989.
211. Хрестоматія для фортепіано: Произведения крупной формы / Ред. Н.Кончевського. - М., 1989.
212. Хрестоматія української доживотної музики. - Ч.2. - К., 1976.
213. Чеботаря Г. Прелюдіи и фуги в ладах армянской музыки: Для фортепиано. - М., 1984.
214. Чтение с листа в классе фортепиано. - К., 1989.
215. Шамо І. Гуцульські акварелі: Сюїта для фортепіано. - К., 1972.
216. Шамо І. Дванадцять прелюдій для фортепіано. - К., 1964.
217. Шнитц М. Джазовий Парнас: III етюдів, п'єс и набросков для фортепіано. - Лейпциг, 1987.
218. Штогаренко А. Етюди-малюнки. - К., 1981.
219. Шостакович Д. Избранные детские пьесы: Для фортепиано. - М., 1987.
220. Шостакович Д. Сказка о попе и о работнике его Балде: Сюита для фортепиано из музыки к мультимедийной комической киноопере / Транскр. С.Хентовой. - К., 1991.
221. Щуровський Ю. Фортепіанні твори для дітей. - К., 1977.
222. Щуровський Ю. Вибрані твори для фортепіано. - К., 1987.
223. Щуровський Ю. Варіації: Для фортепіано. - К., 1981.
224. Щуровський Ю. 10 маленьких прелюдий и фуг. - К., 1971.
225. Эстрадные и джазовые пьесы для фортепиано / Ред.-сост. Н.Заморко. - К., 1985.
226. Блэй пианист. Пьесы, этюды, ансамбли. - I-й класс / Сост. Л.Ротман, Н.Натансон. - М., 1985.
227. Імевич С. Чотири фуги на українські теми для фортепіано. - К., 1960.
228. Яковчук О. Прелюдії та фуги. - К., 1988.
229. Якушенко И. Джазовый альбом: Для фортепиано. - М., 1988.

230. Баланше Э. Современная фортепианная техника. - Л., 1980.
231. Бетховен Л., Клементи М., Штейбельт Д. Избранные этюды и упражнения / Сост. Н.Терентьевой. - Л., 1985.
232. Гаммы и арпеджио: Для фортепиано / Сост. Н.Ширинская. - М., 1981.
233. Геллер С. Мелодические этюды. Соч. 45. - М., 1936.
234. Дамбис П. Десять этюдов. - Л., 1988.
235. Лак Т. Маленькие романтические этюды. Соч. 41. - М., 1928.
236. Лонг М. Фортепиано. Школа упражнений. - Л., 1963.
237. Маленький виртуоз. Збірник етюдів та віртуозних п'єс радянських композиторів. - К., 1968.
238. Раухвергер М. 25 этюдов для фортепиано. - М., 1969.
239. Ритмические упражнения и этюды зарубежных композиторов XIX века: Для фортепиано / Сост. и предисл. Н.Терентьевой. - Л., 1986.
240. Таузит К. Ежедневные упражнения. - М., 1988.
241. Фортепианные этюды и упражнения зарубежных композиторов 20 века. - Л., 1983.
242. Хрестоматія для фортепіано: Етюди. - Вип. 2. - М., 1986.
243. Черни К. Избранные упражнения и этюды для левой руки: Для фортепиано / Сост. Н.Терентьевой. - Л., 1989.
244. Черни К. Искусство артикуляции: Избранные этюды и упражнения / Сост. Н.Терентьевой. - Л., 1988.
245. Черни К. Искусство орнаментики: Избранные этюды и упражнения / Сост. Н.Терентьевой. - Л., 1990.
246. Штепанова-Курцова И. Фортепианная техника. Методика и практика. - К., 1982.
247. Этюды: Для фортепиано на разные виды техники. - К., 1983.
248. Этюды и виртуозные пьесы композиторов Украины / Сост. и ред. Б.Миллича. - М., 1964.
249. Этюды и пьесы для одной левой руки: Для фортепиано. - М., 1966.

Ансамблеві твори
Фортепіанні ансамблі

250. Альбом нетрудних переложень для фортепіано в 4 руки. - Вып. 2. - М., 1991.
251. Ансамблі для фортепіано в 4 руки на народні теми. - М., 1964.
252. Ансамблі: Для фортепіано. - Вып. 2 / Ред.-сост. В.Пороцкий. - М., 1966.
253. Ансамблі: Для фортепіано в 4 руки и 2-х фортепіано в 4 руки / Сост. и пед. ред. В.Пороцкого. - М., 1990.
254. Ансамблі: Для фортепіано. - Вып. 10 / Сост. и пед. ред. В.Пороцкого. - М., 1990.
255. Ансамблі: Для фортепіано. - Вып. 13 / Сост. и пед. ред. В.Пороцкого. - М., 1990.
256. Аренский А. Шесть детских пьес: Для фортепіано в 4 руки. - М., 1988.
257. Бизе Ж. Отрывки из опер: Перелож. для фортепіано в 4 руки. - М., 1966.
258. В четыре руки. Урывки з опер М.В.Лисенка / Упор. та перекладення Б.Миллча, Н.Шульмана. - Вып. II. - К., 1967.
259. В четыре руки. Урывки з опер українських радянських композиторів. - Вып. 12 / Упор. та перекладення Б.Миллча, Н.Шульмана. - К., 1967.
260. В четыре руки. Урывки з балетів радянських композиторів. - Вып. 13 / Упор. та перекладення Б.Миллча, Н.Шульмана. - К., 1967.
261. Гаврилин В. Зарисовки: Для фортепіано в 4 руки. - М., 1990.
262. Гаджибеков У. Пьесы: Для фортепіано в 4 руки. - М., 1990.
263. Григ Э. Норвежские танцы для фортепіано в 4 руки. - М., 1991.
264. Григ Э. Пер Гьент: Сюиты № 1 и 2: Для оркестра / Перелож. автора для фортепіано в 4 руки. - М., 1987.
265. Дебюсси К. Маленькая сюита для фортепіано в 4 руки. - М., 1965.
266. Дебюсси К. Шесть античных эпитафий: Для фортепіано в 4 руки. - Лейпциг, 1973.
267. Играем вдвоем: Ансамблі для фортепіано в 4 руки. - Вып. I. - М., 1990.

268. Избранные произведения советских композиторов для оркестра русских народных инструментов: В перелож. для фортепіано в 4 руки. - Вып. 2. - М., 1966.
269. Легкие пьесы для фортепіано в 4 руки. - Л., 1974.
270. Макаров В. Детские пьесы: Для фортепіано в 4 руки. - М., 1986.
271. Музыка для детей. Фортепіанные пьесы: Учеб. пособие. - Вып. 4. - М., 1990.
272. Произведения французских композиторов в нетрудном переложении / Обр. и сост. Э.Денисова. - М., 1965.
273. Равель М. Матушка гусня: Пять детских пьес для фортепіано в 4 руки. - М., 1983.
274. Репертуар фортепіанного ансамбля. Пьесы для фортепіано в 4 руки. - Вып. 6. - М., 1973.
275. Русские народные песни. В обработке для фортепіано в 4 руки. - Вып. I. - М., 1985.
276. Стравинский И. Сочинения для фортепіано. - М., 1981.
277. Танцы из балетов русских композиторов. Перелож. для фортепіано в 4 руки. - М., 1987.
278. Фортепіанные ансамбли для детей и юношества: Нетрудные пьесы для фортепіано в 4 руки. - Вып. I. - М., 1990.
279. Фортепіанный дуэт. - М., 1988.
280. Хрестоматия фортепіанного ансамбля. - Вып. 2. - М., 1985.
281. Хрестоматия фортепіанного ансамбля. - Вып. 3. - М., 1987.
282. Хрестоматия фортепіанного ансамбля: В 4 руки. - М., 1988.
283. Чичерина С. Девять пьес: Для фортепіано в 4 руки. - М., 1983.

Акомпанементи

Струнно-смичкові інструменти

284. Альбом популярных пьес: Перелож. для виолончели / Сост. В.Тонка. - М., 1990.
285. Вальс: Пьесы для скрипки / Сост. Т.Ямпольский. - М., 1988.
286. Виолончельная музыка для юношества. - Вып. 4 / Сост. Ю.Челкаускас. - М., 1990.
287. Джазовые мелодии для скрипки / Ред. А.Ямпольского. - Л., 1990.
288. Избранное: Для скрипки и фортепіано. - Вып. 3 / Сост. и ред. Б.Каськива. - М., 1985.

289. Классические пьесы: Для скрипки и фортепиано. - М., 1987.
290. Мята Э. Шесть эстонских народных мелодий: Для скрипки и фортепиано. - Л., 1983.
291. Ноктюрн: Пьеса для скрипки / Сост. Т.Ямпольский. - М., 1990.
292. Произведения армянских композиторов. - М., 1988.
293. Произведения современных композиторов для виолончели и фортепиано и для виолончели соло / Сост. и ред. М.Хамцера. - М., 1988.
294. Пьесы: Хрестоматия по аккомпанементу / Сост. Б.Березовский, Е.Дорнова. - М., 1988.
295. Пьесы советских композиторов: Для виолончели и фортепиано / Сост. и ред. В.Тонка. - М., 1979.
296. Пьесы украинских композиторов: Для скрипки и фортепиано / Сост. и ред. Б.Каськива. - М., 1978.
297. Романс: Пьесы для скрипки и фортепиано / Сост. Т.Ямпольский. - М., 1987.
298. Рославец Н. Произведения для скрипки и фортепиано. - М., 1991.
299. Русская виолончельная музыка. - Вып. 5 / Сост. и ред. В.Тонка. - М., 1981.
300. Серенада: Пьесы для скрипки и фортепиано / Сост. Т.Ямпольский. - М., 1986.
301. Скрипичные пьесы в обработке Я.Хейфеца / Сост. Т.Ямпольский. - М., 1982.
302. Скорик М. Пьесы: Для скрипки и фортепиано. - К., 1985.
303. Старинная музыка / Сост. и ред. Г.Бострем. - М., 1990.
304. Танцы для скрипки и фортепиано. - Вып. I / Сост. Т.Либерова. - Л., 1990.
305. Творы українських композиторів: Для скрипки і фортепіано. - Вып. 7. - К., 1982.

Духові інструменти

306. Альбом популярних пьес для флейты и фортепиано / Пер. В.Глинского-Сафронова. - М., 1990.
307. Альбом виолончелиста в супроводженні фортепиано і без супроводження / Ред.-сост. А.Любимов. - М., 1990.
308. Глинка М. Романси, песни и танцы: Перелож. для гобоя и фортепиано. - Л., 1979.

309. Произведения зарубежных композиторов XIX века: Для флейты и фортепиано / Сост. Ю.Должиков. - М., 1985.
310. Произведения советских композиторов: Для гобоя и фортепиано. - Вып. 2. - М., 1988.
311. Пьеса для валторны и фортепиано. - К., 1980.
312. Пьесы для кларнета и фортепиано. - Л., 1980.
313. Пьесы украинских композиторов для кларнета и фортепиано. - К., 1973.
314. Пьесы советских композиторов: Для флейты и фортепиано. - Вып. 5. - Л., 1986.
315. Репертуар гобоиста. - К., 1974.
316. Творы: Для флейты та фортепіано. - Вып. I. - К., 1987.
317. Труба: Навчальний репертуар ДМШ. 5 клас. - К., 1985.

Народні інструменти

318. Альбом для юношества: Произведения для балалайки / Сост. и пер. В.Лебедева. - М., 1988.
319. Андреев В. Избранные произведения: Для балалайки и фортепиано. - М., 1983.
320. Блинов Ю. Пьесы: Для балалайки и фортепиано. - М., 1981.
321. Колесса М. Три коломийки: Для балалайки та фортепіано / Авториз. пер. С.Ноліхроніди. - К., 1986.
322. Концертные пьесы для домры. - Вып. I. - М., 1985.
323. Лысенко Н., Михеев Б. Школа игры на четырехструнной домре: Учеб. пособие для начальных, средних и высших музыкальных учебных заведений. - К., 1989.
324. Песни и пьесы для домры и фортепиано / Сост. Г.Казиков. - К., 1963.
325. Пьесы украинских композиторов: Для домры та фортепіано / Упор. М.Пономаренко. - К., 1985.
326. Пьесы уральских композиторов для балалайки и фортепиано. - М., 1991.
327. Репертуар балалаечника. - Вып. I. - М., 1984.
328. Репертуар балалаечника. - Вып. 26. - М., 1991.

Хорові та вокальні твори

329. Гулак-Артемівський С. Пісні та хори / Упор. Л.Кауфман. - К., 1963.
330. Вериківський М. Хори та пісні / Ред. Г.Гембери. - К., 1981.
331. Верховино, світку ти наш: Хорові твори з репертуару державного гучульського ансамблю пісні і танцю. - К., 1990.
332. Золотарьов В. Шевченківська сюїта. - М., 1963.
333. Ипполитов-Иванов М. Хори в сопровождении фортепиано и без сопровождения фортепиано / Сост. Э.Корсакова. - М., 1981.
334. Калининков В. Обработки и переложения для хора. - М., 1970.
335. Колесса М. Вибрані хорові твори. - К., 1983.
336. Косенко В. Зібрання творів: У 10 т. - Т.10: Хори, вокальні ансамблі, пісні для дітей. - К., 1973.
337. Кми Ц. Избранные хоры: Для детей среднего и старшего школьного возраста. - К., 1986.
338. Лисенко М. Музика до "Кобзаря" Тараса Шевченка. - К., 1963.
339. Лисенко М. Хорові твори та вокальні ансамблі на вірші Тараса Шевченка. - К., 1983.
340. Ліричні пісні українських радянських композиторів. - К., 1980.
341. Лятошинський Б. Вибрані обробки українських народних пісень: Для голосу з фортепіано. - К., 1961.
342. Равель М. Вокальные произведения: Для голоса с фортепиано. - М., 1964.
343. Ревуцький Л. Повне зібрання творів: В II т. - Т.8: Пісні для дітей та обробки народних пісень для хору, а капела і з супроводом. - К., 1985.
344. Романсы и песни / Сост. О.Далецкий. - М., 1989.
345. Романсы и песни французских композиторов XIX-XX веков: Для среднего голоса с фортепиано. - М., 1966.
346. Романсы композиторов Украины / Сост. М.Завалишин. - М., 1970.
347. Романсы на слова Івана Франка для голосу в супроводі фортепіано. - К., 1966.
348. Романсы советских композиторов: Для голоса в сопровождении фортепиано. - Л., 1985.
349. Романсы українських композиторів для ліричного голосу в супроводі фортепіано / Упор. З.Бузина. - К., 1990.

350. Свиридов Г. Романсы и песни: Для голоса и фортепиано. - М., 1980.
351. Співає український народний хор ім. Г.Віршовки: Пісні народів світу. - К., 1987.
352. Українські народні пісні для хору / Упор. Є.Скрипчинська. - К., 1966.
353. Улюблені пісні для голосу /хору та вокального ансамблю/. - К., 1991.
354. Хрестоматия для пения: Русский классический романс. - М., 1988.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ МЕТОДИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баренбойм Л. Путь к музицированию. - 2-е изд., доп. - Л., 1979.
2. Бернштайн Л. Концерты для молодежи. - Л., 1991.
3. Вопросы методики начального музыкального образования. - М., 1981.
4. Гаккель Л. Исполнителю, педагогу, слушателю: Статьи, рецензии. - Л., 1988.
5. Голубовская Н. О музыкальной исполнительстве. - Л., 1985.
6. Гофман И. Фортепианная игра. Ответы на вопросы о фортепианной игре. - М., 1961.
7. Йовенко З. Общее фортепиано: Вопросы методики. - К., 1989.
8. Коган Г. У врат мастерства. Работа пианиста. - М., 1969.
9. Корто А. О фортепианном искусстве. - М., 1965.
10. Либерман Е. Творческая работа пианиста с авторским текстом. - М., 1988.
11. Переверзев Н. Исполнительская интонация. - М., 1989.
12. Савшинский С. Работа пианиста над музыкальным произведением. - М., 1964.
13. Тимакин Е. Воспитание пианиста: Методическое пособие. - 2-е изд. - М., 1989.
14. Халабузарь П. Методика музыкального воспитания. - М., 1990.
15. Хрестоматия по методике музыкального воспитания в школе. - М., 1987.
16. Цыпин Г. Обучение игре на фортепиано. - М., 1984.
17. Элементарное музыкальное воспитание по системе Карла Орфа. - М., 1978.

Пояснювальна записка	3
I. Основні завдання загального та спеціалізованого курсів фортепіано	3
II. Обсяг і форми роботи	5
III. Облік успішності	6
IV. Основні напрями роботи: звіт і вимоги	8
Технічна робота:	
загальні положення	9
орієнтовний обсяг вимог	
молодші класи /I-4-ті/	11
середні класи /5-8-мі/	15
старші класи /9-II-ті/	17
Освоєння нотної мови:	
загальні положення	19
орієнтовний обсяг вимог	
молодші класи /I-4-ті/	20
середні класи /5-8-мі/	23
старші класи /9-II-ті/	25
Робота над музичними творами:	
загальні положення	26
орієнтовний обсяг вимог	
молодші класи /I-4-ті/	29
середні класи /5-8-мі/	31
старші класи /9-II-ті/	33
Навчальний репертуар	36
Зразки екзаменаційних програм	36
Список рекомендованої нотної літератури:	41
сольні твори	41
етюди та вправи	51
ансамблеві твори:	
фортепіанні ансамблі	52
акомпанементи	53
Список рекомендованої методичної літератури	57

Навчальне видання

Загальне та спеціалізоване фортепіано
Програма
для середніх спеціальних музичних шкіл

Укладач Приходько Віра Іванівна

Редактор Л. М. Мельник
Коректор І. В. Троскот

Підп. до друку 27.02.93 . Формат 60×84^{1/2}. Папір
друк. № 5 . Друк офсетний. Ум. др. арк. 349. Ум. фарбо-відб. 36.
Облік.-вид. арк. 363. Тираж 120
Зам. № 273 . Безплатно

РМІ навчальних закладів мистецтва і культури.
252070, м. Київ, вул. Сагайдачного, 37

Фірма «ВІПОЛ»
252151, Київ, вул. Волницька, 60.